

Halvetiyye-Şâbâniyye'nin Cezayir'deki İlk Şubesi: Rahmâniyye Tarikatı ve Yayılması

The First Branch Of Khalwatiyya-Shabaniyya In Algeria: The Rahmaniyya Sect And Its Spread

Dr. Öğr. Üyesi

Semih BEKÇİ

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Kilis 7 Aralık University, Faculty of Divinity, Kilis, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-9823-4184>

semihbekci@kilis.edu.tr

ROR ID: <https://ror.org/048b6qs33>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Nisan / 15 April 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 01 Temmuz / 01 July 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / 31 December 20224

Yayın Dönemi / Publication Period: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1468579>

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Semih BEKÇİ).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Semih BEKÇİ, "Halvetiyye-Şâbâniyye'nin Cezayir'deki İlk Şubesi: Rahmâniyye Tarikatı ve Yayılması", *Sufiyye* 17 (Aralık/December 2024), 1-34.

Öz

Çalışma, Halvetiyye-Şâbâniyye kolunun Cezayir'deki ilk şubesi olan Rahmâniyye tarikatını ele almaktadır. Muhammed b. Abdurrahman el-Gaştüli el-Ezherî tarafından kurulan tarikatın kuruluş süreci, Cezayir'de yayılması ve ülkedeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada tarikatın kurucusu olan Ezherî'nin hayatı incelenmiş, ilmi ve tasavvufî yönüne kısaca temas edilmiştir. 19. yüzyılda Cezayir'de aktif birçok tarikat olmasına rağmen bölgenin en hızlı büyüyen ve gelişen tarikatı olduğu belirtilen Rahmâniyye'nin kısa zaman içerisindeki bu yükselişinin temel nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Ezherî'nin şeriat-tarikat birlikteliğini hayata geçirme çabası ve bu birlikteliğin hakikate ulaştıracak yegâne yol olduğunu vurgulaması, manevi nüfuzu, Ezher'de kaldığı uzun yılların kazandırdığı ilmi ve derûnî tecrübe, kaleme aldığı eserler ve irşâd metodu gibi hususların, tarikatın bu denli yayılmasında etkin rol oynayan temel faktörler olduğu görülmüştür. Çalışmada tarikatın ana zâviyesi Âyt İsmail başta olmak üzere halifelerinin kurduğu diğer zaviyeler de ele alınarak Rahmâniyye'nin Cezayir tarihindeki konumu ve yayılış bölgeleri belirlenmiş, tarihi süreç içerisinde gelişen diğer zaviyelerin ise ülke genelindeki istatistiksel bilgilerine yer verilmiştir. Rahmâniyye'nin yayılmasının önünü açtığı tespit edilen, tarikata mensup dervişlerin zâviyelerde yürüttüğü irşat ve tedris faaliyetlerine değinilmiştir. Aynı zamanda Fransızların Cezayir'i işgal sürecinde tarikat müntesiplerinin mücadelesi ve direniş örneklerine yer verilmiştir. Böylece Rahmânîlerin Batılı emperyalistlere karşı Cezayir'in ilmi, dini ve sosyo-kültürel mirasını koruma çabası ve gayretlerine işaret edilmiştir. Rahmâniyye Tarikatı'nın ele alındığı bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarikat, Cezayir, Halvetiyye, Rahmâniyye.

Abstract

The present study focuses on the Rahmaniyya sect, the first branch of the Khalwatiyya-Shabaniyya branch in Algeria. It is aimed to reveal the establishment process of the sect founded by Muhammad ibn Abd al-Rahman al-Gashtuli al-Jurjuri al-Azhari, its spread in Algeria and its effects in the country. The study examines the life of al-Azhari, the founder of the sect, and briefly discusses his scholarly and sufistic aspects. In the 19th century, despite the presence of many sects active in Algeria, Rahmaniyya was the fastest growing and developing sect in the region, and the main reasons for this rapid rise in a short period of time were tried to be determined. In this context, al-Azhari's efforts to implement the unity of sharia and sect and his emphasis on this unity as the only way to reach the truth, his spiritual influence, the scholarly and profound experience gained by his long years at al-Azhar, the works he wrote, and his method of guidance were found to be the main factors that played an effective role in the spread of the sect. In this study, the position of Rahmaniyya in the history of Algeria and the regions of its spread are determined by considering the main zawiya of the sect, particularly Âyt Ismail, as well as the other zawiya established by its caliphs, and the statistical information of the other zawiya that developed in the historical process throughout the country is included. The guidance and education activities of the sect's dervishes, who were found to have paved the way for the spread of Rahmaniyya, in the lodges are also mentioned. At the same time, examples of the struggle and resistance of the followers of the sect during the French occupation of Algeria are included. Thus, the efforts and endeavors of the Rahmaniyya to protect Algeria's scholarly, religious and socio-cultural heritage against the Western imperialists are pointed out. In this study on the Rahmaniyya Sect, the document analysis method was used.

Keywords: Sufism, Sect, Algeria, Khalwatiyya, Rahmaniyya.

Giriş

Osmanlı döneminde İslâm dünyasının en yaygın tarikatlarından biri olan Halvetiyye, her sınıf, meslek ve zümreden kişilerin rağbet edip intisap ettiği bir tarikat olarak bilinmektedir.¹ Ömer Halvetî (ö. 800/1397) tarafından kurulan Halvetiyye tarikatı, halifeleri vasıtasıyla oldukça geniş bölgelere yayılmış, zaman içerisinde pek çok kola ayrılmıştır. Halvetiyye, tarikatın ikinci piri kabul edilen² Seyyid Yahya Şîrvânî'yle (ö. 868/1464) birlikte tekâmül dönemine girmiştir. Tarikat, Şîrvânî'nin halifeleri vasıtasıyla Anadolu'nun birçok yerine ulaşmış, böylece 16. yüzyılda Anadolu'nun en yaygın tarikatı olduğu görülmüştür.³ 17. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'daki en yaygın tarikat olma özelliğini korumuştur.⁴ 18. yüzyılda Anadolu'daki şeyhlerin % 40'ının Halvetiyye tarikatına bağlı olduğu ve 19. yüzyılda ise Marmara, Ege ve Trakya bölgelerinde yaygınlık gösterdiği ifade edilmiştir.⁵

Halvetiyye; Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye gibi dört ana kola ayrılmış, her ana koldan da muhtelif alt kol ve şubeler ortaya çıkmıştır. Cemâl Halvetî (ö. 890/1493) tarafından kurulan Cemâliyye'den de Sünbüliyye, Şâbâniyye, Assâliyye, Bahşiyye ve Şernûbiyye kolları doğmuştur.⁶ Kastamonulu Şeyh Şâbân-ı Velî'ye (ö. 976/1569) nispet edilen Şâbâniyye, Halvetiyye içinde birçok şubeye ayrılan en yaygın koldur. 17. yüzyıldan itibaren Anadolu'dan Balkanlar'a, Suriye'den Hicaz'a, Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyada yayılma imkânı bulmuş, Cemâliyye'nin Anadolu'daki varlığını devam ettirmesini sağlamıştır. Şâbâniyye'nin zaman içerisinde gelişip yayılması ve kurumsallaşması Karabaş Velî (ö. 1097/1686) döneminde gerçekleşmiştir.⁷ Karabaş

1 Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 535.

2 Mehmed Kemâleddin Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâilil-hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik* (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430-432), 1/345b.

3 Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 398.

4 Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Süfîler Devlet ve Ulema* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007), 476.

5 Semih Ceyhan, "Halvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür* (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 709.

6 Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, 27-42; Ceyhan, "Halvetiyye", 699-707; Hür Mahmut Yücer, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 85; Ömer Fuâdî, *Hız. Pîr Şâbân-ı Velî Menkıbeleri*, haz. Muhammed Bedirhan (İstanbul: Nefes Yayınları, 2011), 53-57.

7 Mustafa Tatçı, "Şâbâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/211-215; Vahit Göktaş, "Halvetiyye'nin Şâbâniyye Ekolü ve Kolları", *Süleyman Demirel*

Veli, Şâbâniyye'nin Karabaşîyye kolunun kurucusudur. Şâbâniyye tarikatı, Karabaş Veli'nin yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla Anadolu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da temsil edilmiştir.⁸ Şâbâniyye'nin özellikle Arap ülkelerinde kurulan bütün kolları Karâbâşîyye'den zuhur etmiştir. Karabâşîyye'nin Bekriyye, Nasûhiyye, Ârifîyye ve Hüseyniyye adında dört alt şubesi; Bekriyye'nin de Hifniyye, Semmâniyye ve Kemâliyye isminde alt kolları vardır. Hifniyye'den de Mervâniyye, Dirdîriyye, Ticâniyye ve Rahmâniyye kolları doğmuştur.⁹ Böylece Halvetiyye tarikatı, Karabaş Veli'nin silsilesinden gelen şeyhler ve oluşan kollar vasıtasıyla Kuzey Afrika'ya yayılmış, Anadolu ve Arap ülkelerindeki bütün kolları Karabâşîyye'de birleşmiştir.¹⁰ Karabâşîyye'nin kollarından biri olan Rahmâniyye tarikatı, bu çalışmanın temel konusunu teşkil etmektedir.

Rahmâniyye, Halvetiyye-Şâbâniyye tarikatının Karabâş kolu vasıtasıyla Cezayir'de kurulan ilk şubesidir. Muhammed b. Abdurrahman el-Gaşûlî el-Ezherî'ye (ö. 1208/1794) nispet edilen tarikat, onun yetiştirdiği halife ve öğrencileri vasıtasıyla ülkenin en yaygın tarikatı haline gelmiştir. Günümüzde müntesiplerinin iki yüz elli bin civarında olduğu kaydedilmektedir.¹¹ Abdurrahman b. Ahmed Başterzî (ö. 1221/1806), Muhammed b. Ahmed b. Azzûz el-Burcî (ö. 1233/1818) ve Ali b. İsa el-Mağribî (ö. 1252/1836) gibi zatlar tarikatın yayılmasında gayret gösteren önemli halifelerindendir. Rahmaniyye'nin Cezayir'deki en yaygın tarikat olması, doğal olarak buradaki zaviyelerin çoğunun bu tarikata bağlı olması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Âyt İsmail, Kostantîne, Hâmme, Sadûk, Azzûziyye (Birc), Hâmil, Evlâdu Celâl ve Hınka gibi Cezayir'in doğu, orta ve güney kesimlerindeki Rahmâniyye zâviyeleri, ülkenin dinî, kültürel ve özellikle de siyasi ve bağımsızlık mücadelesinde büyük roller oynamıştır. Şeriat-tarikat usullerinin birlikte yürütüldüğü bu zâviyeler, tarikat öğretilerinin icra edildiği birer dergâh olmasının yanında İslâmî ilimlerin tahsil edildiği medrese görevini de üstlenmiştir. Diğer taraftan

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/26 (2011), 135-155.

8 Kerim Kara, "Karabaş Veli", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/369-371.

9 Tatcı, "Şâbâniyye", 38/211-215; Semih Ceyhan, "Halvetiyye-Şâbâniyye'nin Mısır Şubesi: Ahmed es-Sâvi ve Sâviyye Tarikatı", *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2022), 262.

10 Ceyhan, "Halvetiyye", 722; Öncel Demirdaş, *Halvetiyye Tarikatı'nın Anadolu'daki Bir Şubesi Çerkeşîyye* (Ankara: Kalem Neşriyat, 2023), 71.

11 Ceyhan, "Halvetiyye", 710.

Fransızların Cezayir'i işgaline karşı en fazla direniş gösterenlerin başında yer alan Rahmâniyye müntesipleri,¹² sömürgecilere karşı verdikleri bağımsızlık mücadelelerinde koordineli bir şekilde hareket etmiş, zaviyeleri savaş zamanında bir üs olarak da kullanmışlardır. Bağımsızlık mücadelesinde lojistik destek sağlayan merkezler şeklinde değerlendirilen zaviyeler, dervişlerin ana harekât noktaları olmuştur.

Çalışmada 19. asrın Cezayir'inde en fazla zâviye ve müride sahip olan Rahmâniyye tarikatının dinî ve sosyo-kültürel alanlardaki faaliyetleri mercek altına alınacaktır. Aynı zamanda adları, Fransa'nın Cezayir'i işgal sürecinde işgal güçlerine karşı gösterdikleri çetin direniş hareketiyle özdeşleşen Rahmânîlerin bağımsızlık mücadelesinde sergiledikleri kahramanlıklarla dolu direniş örneklerine yer verilecektir. Rahmâniyye tarikatını ana hatları ile ele alan akademik bir çalışmaya ulaşılamaması, bu konunun kaleme alınmasındaki temel nedeni oluşturmuştur. Zira Cezayir'in yakın tarihine damga vuran ve Cezayirlilerin manevî hayatlarında müstesnâ bir yer edinen böylesine tesirli bir yapının görünürlüğüne ve bilinirliğine katkı sağlayacak bir çalışmanın yapılması büyük önem arz etmektedir. Çalışmada, Rahmâniyye tarikatının kurucusuna, eserlerine, tarikatın zaviyelerine, yayıldığı bölgelere değinilecek, Cezayir'deki etki alanlarının sınırlarının belirlenmesi adına çaba gösterilecektir.

1. Muhammed b. Abdurrahman el-Ezherî (1208/1793)

Muhammed b. Abdurrahman b. Ahmed b. Yusuf b. Ebi Kasım el-Curcurî el-Gaştüli el-Ezherî, Rahmâniyye tarikatının kurucusudur. Doğum tarihi tam olarak bilinmese de yaklaşık olarak 1133/1722 yılında¹³ Curcura dağlarının eteklerinde yer alan Bu Alâve köyünde dünyaya gelmiştir.¹⁴ Başkent Cezayir'in doğusunda yer alan Âyt (Âl) İsmail koluna mensup olan Ezherî'nin soyu, Hz. Hasan vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.)

12 Ahmet Kavas, "Rahmâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/418.

13 Doğum tarihi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. 1127-1142 yılları arasında veya 1126-1715 yılları arasında olduğunu belirtenler de olmuştur. bk. Ebû'l-Kâsım Sa'dullah, *Târîhü'l-Cezâyiri's-sekâfi* (Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslâmî, 1954), 1/506.

14 Salahuddîn Müeyyed Akabî, *et-Turuku's-sûfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezayir târihuhâ ve neşâtuhâ* (Beyrut: Dâru'l-burâk, 2002), 155.

ulaştığından¹⁵ Ehl-i beyt'ten kabul edilmektedir. Gençlik dönemini ilim ortamlarında geçirerek Seyyid Hüseyin b. A'râb ve Muhammed Ebû'l-Kâsım gibi dönemin önemli simalarından eğitim almıştır.¹⁶ 1152/1739 yılında yaklaşık olarak yirmi yaşında hac farızasını yerine getirmesinin ardından hocası Seyyid Hüseyin b. A'râb'ın yönlendirmesiyle¹⁷ Mısır'a gitmiş, böylece çeyrek asır kadar sürecek Ezher'deki eğitim serüveni de başlamıştır. Sâlim Nefrâvî, Ömer Tahlâvî, Ahmed b. Muhammed (ö. 1201/1787), Ali b. Ahmed es-Sa'îdî (ö. 1189/1775), Şeyh Ali 'Amrûsî (ö. 1173/1759) gibi ilim adamlarından istifade etmiş, burada uzun bir süre kaldığından el-Ezherî lakabı ile ünlenmiştir.¹⁸

Ezherî, fikhî ve naklî ilimlerdeki tahsilini bitirdikten sonra Halvetiyye-Bekriyye tarikatının pîri Şeyh Mustafa Kemâleddîn Bekrî'nin (ö. 1162/1749) halifelerinden Hıfniyye şubesinin kurucusu Muhammed Sâlim el-Hifnâvî'nin (ö. 1181/1767) gözetiminde 1177/1763 yılında seyr u sülûk eğitimini tamamlamıştır.¹⁹ Hifnâvî tarafından Hindistan'a²⁰ ve Sudan'ın

15 Soy silsilesi için bk. Hıfnâvî Ebû'l-Kâsım Muhammed, *Ta'rîfu'l-halef bi ricâli's-selef* (Cezayir: Matbaatu pîr Fûftâne, 1906), 450.

16 Abdalbaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarîkati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, thk. Muhammed Me'mûn Mustafa el-Kâsimî (Beirut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2009), 62; Kavas, "Rahmâniyye", 34/418.

17 Abdulmun'im Kâsimî el-Hasenî, *et-Tarîkatü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsar* (Cezayir: Câmîatu'l-Cezâyir, 2009), 220.

18 Akabî, *et-Turuku's-süfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezayir*, 156; Sa'dullah, *Târîhü'l-Cezâyiri's-sekâfi*, 1/507; Mâcîde el-Kâsimî, "Usûlu't-terbeviyye li't-tarîkati'r-Rahmâniyye", *Mecelletü'l-buhûsi'l-ilmiyye ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye* 4 (2012), 193; Abdulmun'im Kâsimî el-Hasenî, "ez-Zâviyetu'r-Rahmâniyye ve eseruha fi'l-vehdeti'l-Meğâribiyye el-Kısmu's-sânî", *ed-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 5/9 (Haziran 2006), 141.

19 Ezherî'nin tarikat silsilesi için bk. Abdalbaki Miftâh, *Advâun 'Alâ 't-tarîkati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 65-66.

20 Muhammed b. Abdurrahman Ezherî Bû Kabreyn, "Menâkibü'l-Ezherî Li'ş-Şeyh Ca'dî", thk. Diyâ' b. Halil Kâsimî Hasenî, *Mecmû'u'r-resâili'r-Rahmâniyye* (Cezayir: Dâru'l-Halil, ts), 246. Ca'dî *Menâkibü'l-Ezherî* adlı eserinde Ezherî'nin Hindistan'a gittiğini ifade etmişse de Ezherî'nin eserlerinde Hindistan'a gittiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ezherî'nin Sudan'dan döndüğünü ifade ederken Hindistan'a değinmemesi de kendisinin Hindistan'a gitmediği sonucunu çıkarmaktadır. Söz konusu tartışmaların arka planında iki neden zikredilebilir. Birincisi Hindistan'a planladığı seferini bazı nedenlerden dolayı iptal etmiş olma ihtimali, ikincisi ise Sudan'ı ifade eden "Bilâdü'l-abîd" ifadesinin "bilâdü'l-Hünûd" şeklinde yanlış yazılmış olma ihtimalidir. bk. Muhammed b. Abdurrahman Ezherî Bû Kabreyn, "Defterü'd-defâtir", thk. Diyâ' b. Halil Kâsimî Hasenî, *Mecmû'u'r-resâili'r-Rahmâniyye* (Cezayir: Dâru'l-Halil, ts.), 7-8; Muhammed b. Abdurrahman el-Ezherî, *Şerhu kütuhu kavli: Şerhun 'alâ'r-Rîfâvî*, thk. Mâcîde Kâsimî el-Hasenî (Cezayir: Dâru'l-Halil, 2015), 20; Kâsimî, *et-Tarîkatü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsar*, 224.

Dârfûr bölgesine tebliğ vazifesi ile görevlendirilmiş,²¹ Dârfûr'da kaldığı altı sene boyunca halktan kabul gördüğü ve pek çok kişinin ona tabi olduğu aktarılmıştır.²² 1168/1755 tarihinde Mısır'a döndükten hemen sonra Hifnâvî'den tarikat icazetini alarak onun halifesi olmuştur. Bu itibarla Muhammed b. Abdurrahman Ezherî'ye nisbet edilen Rahmâniyye'nin tarikat silsilesi, Şeyh Muhammed Sâlim el-Hıfî ve Mustafa Kemâleddîn el-Bekrî vasıtasıyla Halvetiyye tarikatının Şâbâniyye-Karabâşiyye koluna ulaşmaktadır. Ezherî'nin geriye doğru Şeyh Şâbân-ı Velî'ye kadar olan tarikat silsilesi ise Muhammed b. Abdurrahman Ezherî, Şeyh Hifnâvî, Mustafa b. Kemâleddîn es-Sıddîkî el-Bekrî, Abdülatif el-Halvetî el-Halebî, Mustafa el-Boluvî el-Edirnevî, Şeyh Karabaş Velî Efendi, Şeyh Mustafa Muslihuddîn, İsmail el-Çorumî, Ömer Fuâdî el-Kastamonî, Muhyeddîn Kastamonî, Şeyh Şâbân-ı Velî şeklindedir.²³ Tüm bu veriler Rahmâniyye'nin Hıfniyye'den, Hıfniyye'nin Bekriyye'den, Bekriyye'nin Karabâşiyye'den, Karabâşiyye'nin de Şâbâniyye'den zühûr ettiğini göstermektedir.²⁴ Ezherî, tarikatın öğreti ve prensiplerini yaymak üzere Hifnâvî tarafından Cezayir'e gönderilmiştir. 1183/1769 yılında zâviyesini Âyt İsmail'de inşa ettirerek medrese-tarikat faaliyetlerini birlikte yürütmüş, Halvetiyye tarikatının Cezayir topraklarına girmesini sağlayan ilk kişi olmuştur.²⁵

Ezherî, Rahmâniyye tarikatının ülkesinde kabul görerek yayılması adına yoğun irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. İrşat süresince üzerinde durduğu konuları, tasavvuf anlayışını yansıtacak biçimde şekillendirmiştir. Bu anlamda irşat faaliyetlerinde odaklandığı konuların başına kalb tasfiyesi ve nefis tezkiyesini yerleştirmiştir. Ezherî'ye göre nefsin kalbe olan tahakkümünün kırılması, şeriat kuralları ve tasavvufi tecrübenin birlikte yürütülmesine bağlıdır. Tarikatının amacı ise söz konusu birlikteliğin gerçekleştirilerek sâlikin Hakk'a vuslatının sağlanmasıdır. Bu da nefsin

21 Muhammed el-Ca'dî *Menâkibü'l-Ezherî* adlı eserde Ezherî'nin Fas'a gittiğini ifade etmişse de Ezherî'nin eserlerinde ve mektuplarında böyle bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ca'dî'nin *Menâkibü'l-Ezherî*'de zikrettiği zâviye dışında Rahmâniyye'nin Fas'ta inşa edilen bir zaviyesinin olduğuna dair bilgiye de rastlanmamıştır. Dolayısıyla Ezherî'nin Fas'a gittiğini söyleyen tek kişi Ca'dî'dir. Tüm bu veriler Ezherî'nin Fas'a seyahat etmiş olma ihtimalini zayıf kılmaktadır. bk. Ezherî, "Menâkibü'l-Ezherî Li'-Şeyh Ca'dî", 247.

22 Ezherî, "Menâkibü'l-Ezherî Li'-Şeyh Ca'dî", 246.

23 Ezherî, *Şerhu kütuhu: kavli şerhun 'alâ'r-Rifâvî*, 43-44.

24 Gökteş, "Halvetiyye'nin Şâbâniyye Ekolü ve Kolları", 152.

25 bk. Mustafa b. Abdurrahman b. Ahmed Başterzî, *el-Minehür-Rabbâniyye fî beyâni'l-manzûmeti'r-Rahmâniyye* (Cezâir: Hizânetu'l-mahtûtât, ts.), 9; Hifnâvî, *Ta'rifü'l-halef bi ricâli's-selef*, 451.

kibir, riyâ, hırs, cimrilik ve kıskançlık gibi suflî duygulardan arındırılıp onların yerine Rahmâniyye tarikatının usulleri olan tövbe, mücâhede, hüzn, dua, havf, recâ, vera', takva, zühd, sabır, şükür, kanaat, tevekkül gibi ulvî vasıfların kazanılmasıyla gerçekleşebilir.²⁶ Rahmâniyye tarikatının erkânlarına da değinen Ezherî, bunların az yemek, az konuşmak, uzlet ve seher vaktinde yapılan ibadet olduğunu belirtmiştir. Ezherî, irşat faaliyetlerinde, mektuplarında, sohbetlerinde ve kaleme aldığı eserlerinde bu hususların yanı sıra Halvetiyye tarikatının ilkelerini ele almış, intisap ve telkîn usûlü, seyr u sülûkun mertebeleri, zikrin âdâpları, kabz-bast, şeyh ve müridin özellikleri gibi tasavvufî konular üzerinde durmuştur.²⁷

Ezherî'nin kurduğu Rahmâniyye tarikatının seyr u sülûk, halvet, zikir gibi başlıca uygulamaları Halvetiyye'ye dayandığından temel uygulamaları benzerlik arz etmektedir. Rahmâniyye, Halvetiyye tarikatının ana çizgilerinden sapmadan varlığını devam ettirmiştir.²⁸ Rahmâniyye'de zikir uygulaması günlük ve haftalık olmak üzere iki yöne ayrılmaktadır. Günlük zikir uygulaması, kelime-i tevhidin veya lafz-ı celâlin, cehrî olarak sallanarak²⁹ halka şeklinde vecd ve cezbe hâline (İstilâm) varıncaya kadar tekrarlanması şeklinde yapılmaktadır. Bu zikir çeşidi, müridin manevî gelişimine katkı sağlayan önemli bir uygulama olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda Ezherî, zikir esnasında başın sağa ve sola çevirmenin hikmetine değinmiş, kelime-i tevhid zikrine başlarken başın sağa döndürülmesinin Allah ile sâlik arasında perde olan mâsivânın bertaraf edilmesi, başın sola doğru çevrilmesinin ise Allah'ın vahdaniyetinin sol tarafta bulunan kalbe isbat edilmesi anlamına geldiğini vurgulamıştır.³⁰ Büyük zikir olarak ifade edilen haftalık zikir ise Hz. Peygamber'e (s.a.v.)

26 Ezherî zikredilen prensipleri Rahmâniyye tarikatının usullerinden kabul etmekte ve eserinde bunları detaylı bir şekilde izah etmektedir. Bk. Ezherî, *Şerhu kütuhu kavli: Şerhun 'alâ'r-Rîfâvî*, 65-81; Macide el-Kâsimî, "Usûlu't-terbeviyye li't-tarîkati'r-Rahmâniyye", 194-195; Kâsimî, *et-Tarîkatü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsâr*, 244.

27 Ezherî tarikatın erkânlarını ve söz konusu diğer tasavvufî görüşlerini detaylı bir şekilde açıklamıştır. bk. Ezherî, *Şerhu kütuhu kavli: Şerhun 'alâ'r-Rîfâvî*, 28-29, 81-103; Ezherî Bû Kabreyn, "Defterü'd-defâtir", (3. 5. 8. 10. ve 13.Defter), 39-59, 82-89, 105-108.

28 M.T. Hütsema ve diğerleri, *Dâiratü'l-Maârifü'l-İslâmiyye*, thk. İbrahim Zeki Hurşid vd. (By.: Merkezi's-şârikati li'l-ibdâi'l-fikrî,1998), 16/5133; Sa'dullah, *Târihü'l-Cezâyiri's-sekâfî*, 1/506-507; D.S. Margolouth, "Rahmâniyye, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 9/606.

29 Allah'ın Doksan dokuz isminden faydalanmanın ancak sallanarak zikir çekmeye bağlı olduğunu vurgulayan Ezherî, zikir esnasında hareket etmenin önemini açıklar. bk. Ezherî Bû Kabreyn, "Defterü'd-defâtir", (2. Defter), 37.

30 Ezherî Bû Kabreyn, "Defterü'd-defâtir", (2. Defter), 34-36.

salavat getirmekten ibarettir. Hayat boyunca icra edilen bu zikre, perşembe günü ikindiden sonra başlanarak cuma günü ikindi vaktine kadar devam edilir. Cuma günü ikindi vaktinden perşembe günü ikindi vaktine kadar getirilen kelime-i şehâdet zikri ise bir başka zikir çeşididir. Tarikatta zikir usûlü Halvetîlikte olduğu gibi Ezherî'nin halifesi Ali b. İsa 'ya vasiyet ettiği³¹ “*Lâ İlähe İllallâh, Allah, Hu, Hakkun, Hayyun, Kayyûmun, Kahhârün*” şeklindedir.³² Tarikatta yaygın bir şekilde icra edilen bir diğer zikir ise sabah namazından sonra kırk kez “*Yâ Hayyu Yâ Kayyûm Lâ İlähe İllâ Ente birahmetike esteğîsu*”, yüz kere de “*Sübhanallahi ve bihamdihi sübhanallahi'l-azîm esteğfirullah*” çekmektir. Tarikatta vird Allah'a sığınma (istiâze), istiğfar, kelime-i şehâdet getirme, Fatıha sûresi ve bazı duaların okunmasıyla da gerçekleşir. Diğer taraftan müridin gece gündüz Allah'ı sürekli zikrederek anması, sünnet-i seniyyeye uyması tarikatin usullerinden kabul edilmiştir.³³ Ezherî zikrin kalpten şek ve şüpheleri söküp attığını, Allah'a vuslatı gerçekleştirmenin yegâne yolu olduğunu ifade ettikten sonra hakiki zikrin şartlarının ise halvete girmek, zikir meclislerine devam etmek, şeyhin ziyaretini aksatmamak ve oruç tutmak olduğunu aktarmaktadır.³⁴

Ezherî'nin yürüttüğü faaliyetler meyvesini vermiş, bölgedeki şöretinin artmasıyla zâviyesi, müritlerin ve ilim talebelerinin rağbet göstermeye başladığı önemli ilim merkezlerinden biri olmuştur. Genişleyen etki alanı ve artan nüfuzundan dolayı bazı fakihlerin rahatsızlıklarını dillendirerek aleyhinde propagandaya başlamaları, Ezherî'nin huzurunun kaçmasına neden olmuştur. Bu durum tasavvuf tarihinde görülen fukahâ ve sûfiler arasındaki çekişmenin bir tezahürü olarak da değerlendirilebilir. Ezherî, yaşadığı baskılardan dolayı hizmet alanını değiştirmeye karar vererek faaliyetlerini başkent Cezayir'e bağlı Hâmme bölgesine taşımıştır. Yeni faaliyet alanına yerleşip Hâmme zâviyesini inşa ettikten sonra şöreti

31 Ezherî'nin müritlerine şeriat ve tarikat icazetine dair vasiyeti, vird telkîninin ifade edilişi ve tam metni için bk. Sa'dullah, *Târîhü'l-Cezâyiri's-sekâfi*, 4/175-177; Abdulkaki Miftâh, *Advânun 'Alâ't-tarikatî'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 65-69.

32 Ezherî Bû Kabreyn, “Defterü'd-defâtîr”, (1. Defter), 32-33; Ezherî, *Şerhu kütuhu kavli: şerhun 'alâ'r-Rifâvî*, 20; Sa'dullah, *Târîhü'l-Cezâyiri's-sekâfi*, 1/507-508; Kavas, “Rahmâniyye”, 34/418. Halvetiyye'nin zikir usulü için bk. Harîrîzâde, *Tibyân* (İbrahim Efendi, 430-432), 1/344b.

33 Ezherî Bû Kabreyn, “Defterü'd-defâtîr”, (10. Defter), 82-89; Rahmâniyye'nin diğer zikir ve vird usulleri için bkz. Sa'dullah, *Târîhü'l-Cezâyiri's-sekâfi*, 1/508- 4/174; Kâsimî, *et-Tarîkatü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsar*, 245; Kavas, “Rahmâniyye”, 34/418.

34 Ezherî Bû Kabreyn, “Defterü'd-defâtîr”, (4. ve 6. Defter), 40-46.

daha da artmış, tedris ve tebliğ faaliyetlerine devam etmiştir. Bir zaman sonra fukâhânın ona karşı olumsuz tavırları tekerrür etmiş, zındıklıkla itham edilerek halk ona karşı kıskırtılmıştır. Hatta câmisini ve evini bile yıktıklarını dile getirmiştir.³⁵ Dönemin Cezayir Mâlikî müftüsü Ali b. Emîn başkanlığında 1785 yılında kurulan mahkemede hakkındaki bütün suçlamalardan beraat etse de daha önceki faaliyet yeri olan Curcura'daki Âyt İsmail zâviyesine dönme kararı almıştır.³⁶ Bazı araştırmacılar Ezherî'nin ikinci defa yer değiştirmesinin temel nedenini, Murabıtların şeyhin giderek artan nüfuzundan duydukları kıskançlığa bağlamışlardır. Nitekim kırsal kesimde yetişen ve günden güne etkisini artıran bir tarikat şeyhinin şehir kültüründe büyüyen kişilerin otoritesini sarsma kaygısı Murabıtların ona olan baskılarını arttırmıştır. Bu nedenle Ezherî'nin Âyt İsmail'e döndüğü ifade edilmiştir.³⁷ Hayatının sonuna kadar tedrisatını devam ettiren Ezherî, birçok öğrenci ve halife yetiştirmiştir. Hilâfet icazeti verdiği zatlar arasında Ali b. İsa el-Mağribî (ö. 1252/1836) Abdurrahman b. Ahmed Baştarzî (ö. 1221/1806) ve Muhammed b. Ahmed b. Azzûz el-Burcî (ö. 1233/1818) gibi zatlar bulunmaktadır. Vefatından önce de yerine halifesi Ali b. İsa el-Mağribî'yi tayin etmiştir.³⁸ Faaliyetlerine devam ederken 1208/1793 yılında vefat etmiş ve Ayt İsmail'deki kendi zaviyesine defnedilmiştir.³⁹ Naaşı daha sonra Hâmme'ye taşındığından "iki kabir sahibi" anlamına gelen "bû kabreyn" lakabıyla isimlendirildiği aktarılmıştır.⁴⁰

35 Ezherî Bû Kabreyn, "Defterü'd-defâtir", (16. Defter), 115.

36 M.T. Hûtsema vd., *Dâiratü'l-Maârifî'l-İslâmiyye*, 16/5133-5134; Sa'dullah, *Târihü'l-Cezâyiri's-sekâfi*, 4/140; Akabî, *et-Turuku's-sûfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezayir*, 158; Kâsimî, *et-Tarikatü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsâr*, 230.

37 Abdurrahman Türkî, "Neş'etu't-turuki's-sûfiyye bi'l-Cezâir dirâsetun târihiyyetun", *el-Multeka'd-duvelî'l-hâdi aşar: et-Tasavvufî'l-İslâm ve't-tehaddiyâtü'l-muâsara* (Edrâr: el-Câmiatu'l-fikriyye, 2008), 555; Nureddin Ebû Lehye, *Cem'iyyetu'l-ulemâi'l-müslimîn ve't-turuki's-sûfiyye ve târihu'l-alâkati beynehumâ* (B.y.: Dâru'l-envâr li'n-neşr, 2016), 85-86.

38 Ebû Lehye, *Cem'iyyetu'l-ulemâi'l-müslimîn*, 86.

39 Hıfânâvî, *Ta'rîfu'l-halef bi ricâli's-selef*, 453; Sa'dullah, *Târihü'l-Cezâyiri's-sekâfi*, 4/140; Akabî, *et-Turuku's-sûfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezayir*, 158; Abdulmun'im Kâsimî, "ez-Zâviyetü'r-Rahmâniyye ve eseruha fî'l-vehdeti'l-Meğâribiyye", 141-142.

40 Akabî, *et-Turuku's-sûfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezayir*, 163; Cemil M. Ebû'n-Nasr, *Modern Dünyada Sufî Tecrübe Ticaniyye Tarikatı Örneği*, çev. Kadir Özköse (Konya: Ensar Yayıncılık, 2008), 27-28.

1.1. Eserleri

Ezherî, devam ettirdiği tedrisat ve tebliğ faaliyetlerinin yanı sıra irşat amaçlı mektuplar yazmış ve tasavvufî eserler kaleme almıştır. Genellikle yazma halinde olan eserleri, tespit edilebildiği kadarıyla şu şekildedir:

Defterü'd-defâtir: *Tayyü'l-enfûs* ismi ile de bilinen bu eser Ezherî'nin müritlerine gönderdiği mektuplarının toplandığı kitabıdır. Rahmâniyye tarikatının genel öğretilerini belirtmek adına kaleme aldığı bu eserinde zikir ve halvet âdâpları, nefis tezkiyesi, nefsin mertebeleri fenâ ve diğer makamlar ile ilgili konulara yer vermiştir. Seyr u sülûkun merhaleleri, tarikat âdâbı, zikir, halvet gibi konular içeren bu eserde Ezherî'nin nasihatleri de yer almaktadır. Ayrıca Halvetiyye tarikatına yapılan itirazlara ve eleştirilere verilen cevaplar da kitabın konuları arasındadır. Ezherî bu eserini 1199/1785 yılında kaleme almıştır.⁴¹

Risâletü feteha'l-bâbe 'annî: *Zelzeletü'n-nüfûs* veya *Zelzeletü'l-enfûs* adıyla da bilinen bu eser⁴² yirmi beş bölümden müteşekkil olup⁴³ halvetin âdâbı, şartları, yapılış şekli, sonuç ve tesirleri ile ilgilidir. Ezherî'nin Sudan'ın Dârfûr bölgesinde halvette iken yaşadığı manevî hallerini, üzerine inan vâridâtları, müşâhedelerini ve mükâşefelerini içeren eseridir. Halvette iken yaşadığı tüm halleri kaleme aldığını ifade etmiştir. Risâlenin birinci kısmı Şeyh Mustafa Bekrî'nin *Hidâyetü'l-ahbâb fî mâ li'l-halveti min şurûtin ve âdâb* kitabından alıntıdır. Eser Dîyaüddin b. Halil Kâsimî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.⁴⁴

Şerhun 'alâ'r-rifâvî: Abdullah b. Abdullah Rîfârî'nin *Matla'ün Kûtuhu Kavli* adlı manzumesine yazdığı şerhtir. Tarikatın usûl ve erkânlarını, müridin âdâplarını, hırka, yedi esmâ zikri gibi konuları ihtiva eder.⁴⁵ Ezherî, bu eserinde tarikat silsilesine de yer vermiştir.⁴⁶ 1172/1758 yılında kaleme

41 bk. Muhammed b. Abdurrahman Ezherî Bû Kabreyn, "Defterü'd-defâtir", thk. Dîyaüddin b. Halil Kâsimî Hasenî, *Mecmû'û'r-resâilî'r-Rahmâniyye* (Cezayir: Dâru'l-Halil, ts.).

42 Ezherî söz konusu esere çok itibar etmesinden farklı isimlerle de anmıştır. Onlardan bazıları şunlardır: el-*Halvetü'l-kabriyye*, *Halvetü 'Arefe*, *Halvetü burûkü'l-cemel*, *Halvetü'z-zelzele*, *Alâmetü fethi'l-basirati'n-nâfîze*, *Leyletü ibtidâi keşfi'l-hicâb*. bk. Ezherî Bû Kabreyn, "Feteha'l-bâbe 'annî", 193-228.

43 el-Ca'dî, Ezherî'nin Mısır'a dönüş yolunda bu eseri kaleme aldığını bildirmektedir. bk. Ezherî, "Menâkibü'l-Ezherî Li'ş-Şeyh Ca'dî", 247.

44 bk. Muhammed b. Abdurrahman Ezherî Bû Kabreyn, "Defterü'd-defâtir", 191- 237- 241.

45 Ezherî Bû Kabreyn, "Defterü'd-defâtir", 9.

46 Ezherî, *Şerhu kûtuhu kavli: Şerhun 'alâ'r-Rifâvî*, 43.

aldığı bu eser, Macide Kâsimî tarafından 2015 yılında tahkiki tamamlanmış ve Dâru'l-Halil tarafından yayımlanmıştır.

Yukarıda zikredilen eserlerine ek olarak Ezherî'nin mektuplarında zikrettiği *Şerhun alâ lâmiyeti'l-akâid* ve Mâliki fıkhı üzerine yazdığı *Şerhü lâmiyeti'z-zekkâk* adlarını taşıyan iki eserin daha olduğu bilinmekte ise de bunların kayıp oldukları ifade edilmektedir.⁴⁷

2. Rahmâniyye Tarikatı'nın Cezayir'de Yayılması

Günümüzde Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'ı kapsayan ve Kuzey Afrika olarak bilinen Mağrib topraklarında tasavvufun başlangıç tarihini kesin bir şekilde tespit etmek oldukça güçtür. Bununla birlikte el-Mağribu'l-evsat (Orta Mağrib) olarak bilinen Cezayir'de tasavvufun temellerinin İslâm'ın ilk yıllarında atıldığı söylenebilir. Öyle ki hicrî ilk iki asırda İslâm dünyasında belirginleşmeye başlayan zühd hareketi Cezayir'de de hissedilmeye başlanmıştır. Tasavvuf düşünce sistemi ve onun kurumsal yapısı kabul edilen tarikatların varlığı ise hicrî altıncı ve yedinci asra dayanmaktadır. Cezayir'in tasavvuf düşüncesinde hem Doğu'nun hem de Batı'nın derûnî birikimi mezc edilmiş, zaman içerisinde evrensel boyut kazanarak ülke sınırlarını aşmıştır. Günümüzde ise ülke topraklarındaki tarikat sayısı kırktan fazladır.⁴⁸

Rahmâniyye tarikatının âdâp, erkân ve usulleri, kurucusu Muhammed b. Abdurrahman Ezherî tarafından oluşturulmuştur.⁴⁹ Tarikat adını Ezherî'nin vefatından sonra babasına nispetle Rahmâniyye adını almıştır. Rahmâniyye tarikatı 18. asırda Ezherî'nin gayret ve çabaları ile ülkedeki faaliyetlerine başlamışsa da asıl etkisinin ortaya çıkması 19. asra tekabül etmektedir. Bu tarikat, Ezherî'nin öğrencileri ve onların da kurduğu zaviyeler vasıtasıyla Cezayir, Tunus ve Sudan'da yayılma imkânı bulmuş,

47 Muhammed b. Abdurrahman Ezherî'nin eserlerinin akademik tarzda ele alınıp tasavvufî anlayışının incelenmesi başka bir çalışmanın konusu olacağından görüşlerine tam olarak yer verilmemiştir.

48 Tahir Bunabi, et-*Tasavvufi'l-Cezair hilale'l-karneyn 6 ve 7 el-Hicriyyeyn/ 12 ve 13 el-Miladiyyeyn* (Ayn Melile: Daru'l-hüda li't-tibâati ve'n-neşr, 2004), 10-11, Kadir Özköse, *Endülüs ve Afrika'da Tasavvuf Kültürü*, (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2019), 41-43; Zaîm Hinşelâvî, "Cezayir Tarihinde Tasavvuf", çev. Dilaver Güner, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 26 (2010), 221-225.

49 Rahmâniyye tarikatının usulleri ve erkânları için bk. Muhammed b. Abdurrahman Ezherî Bû Kabreyn, "Defterüd-defâtir"; Muhammed b. Abdurrahman el-Ezherî, *Şerhu kütuhu kavli: Şerhun 'alâ'r-Rifâvî*, thk. Mâcide Kâsimî el-Hasenî (Cezayir: Dâru'l-Halil, 2015).

ülkenin dinî, askeri ve sosyo-kültürel alanlarında nüfuzunu arttırmıştır.⁵⁰ Ticâniyye tarikatının kurucusu Ahmed Tîcânî'nin (ö. 1230/1815) de kendisinden Halvetîlik icazetini aldığına dair bilgiler,⁵¹ onun şöhretinin yayıldığıнын göstergesi olarak kabul edilmiş, bu asırda Cezayir topraklarında en fazla yayılan tarikat olduğu belirtilmiştir.⁵²

Ezherî'nin hoşgörü ve tevazu çerçevesinde otuz beş yıl boyunca yürüttüğü tedris ve tebliğ faaliyetlerinden sonra manevi mirasını devam ettiren halife ve müritleri, onun öğretileri doğrultusunda tarikatın bayraktarlığını üstlenmiş, Kuzey ve Batı Afrika'nın birliği ve vahdeti için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Bu durum Cezayir'de birçok kimsenin Rahmâniyye tarikatını benimseyip bu tarikata intisap etmesine vesile olmuş, ülkenin birçok bölgesinde varlık göstermesinin önünü açmıştır. Ezherî'nin Ehl-i beytten olup dinî ve tasavvufî yönünün çok güçlü olması, Ezher'de uzun süre kalması ve Rahmaniyye'nin katılıktan uzak, herkes tarafından uygulanabilen ilkelere sahip olması gibi hususlar, tarikatın kısa zamanda bu denli yayılmasında etkin rol oynayan başlıca faktörler arasındadır.⁵³

Ezherî, halife ve müritlerine irşat mahiyetli gönderdiği mektuplarında şeriat-tarikat ve hakikat prensiplerinin Allah'a ulaştırılan yegâne unsurlar olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda şeriatı, Müslüman bireyin bilmesi gereken zaruri bilgiler şeklinde tarif etmiştir. Tarikatı huzur makamı, hakikati ise şeriat ve tarikatın doğal sonucu olarak değerlendirmiş ve onu müşâhede makamı ile izah etmiştir.⁵⁴ Diğer taraftan şeriat ve hakikat arasındaki ilişkiye değinen Ezherî, hakikatin Lâ İlâhe İllallah, şeriatın ise Muhammedun Resûlullah olduğunu vurgulaması, söz konusu iki olgunun birbirinden ayrılmaz iki unsur olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁵ Ezherî diğer bir ifadesinde ise şeriat, tarikat ve hakikat olgularının bir bütünün parçası olduklarını izah ederken süt metaforunu kullanmış; şeriatı süte, tarikatı yoğurda, hakikati ise öz olan yağa (kaymak) benzetmiştir.

50 Abdalbaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 64.

51 Sa'dullah, *Târîhü'l-Cezâyiri's-sekâfi*, 1/507; Akabî, *et-Turuku's-sûfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezayir*, 159.

52 Şurûk Belhâc, *ed-Devru's-sekâfi li't-tarikati'r-Rahmâniyye fî muvâceheti'l-isti'mâri'l-Fıransî* (Sekra: Midânu'l-'ulûmi'l-insâniyye ve'l-ictimâ'iyye, 2019), 17.

53 Kâsimî, *et-Tarikatü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsâr*, 246-247. Kâsimî, "ez-Zâviyetü'r-Rahmâniyye ve eseruha fî'l-vehdeti'l-Meğâribiyye", 144-147.

54 Ezherî, *Şerhu kâtuhu kavli: Şerhun 'alâ'r-Rifâvi*, 33, 36.

55 Ezherî Bû Kabreyn, "Defterü'd-defâtir", (9. Defter), 78; Abdalbaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 76.

Yağın, süt ve yoğurt işlemlerinden geçmesinin gerektiği gibi hakikate ulaşmanın da şeriat ve tarikat çizgisinden geçmeye bağlı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶ Kur'ân ve sünnet temelli bir misyona sahip olan tarikatın İslâmî prensiplerin hayata geçirilmesinde önemli bir rol üstlendiği kanaatine sahip olan Ezherî; şer'î ilimlerin tahsili, salih amel ve sağlam inancın tesisini gibi hususları tarikatın önemli ana hedefleri arasında zikretmiştir.⁵⁷ Diğer taraftan sûfî düşünceye, sosyal, siyasi ve pedagojik açıdan farklı bakış açıları kazandırarak yeniden yorumlamaya çalışmıştır. Bu durum, Rahmâniyye'yi diğer tarikatlardan ayıran husus olarak değerlendirilmiştir. Tarikat silsilelerinin babadan oğula geçişine karşı çıkmış, diline ve ırkına bakmaksızın liyakat sistemine özen göstermiştir. Nitekim Mağribî Ali b. İsa'yı kendisinden sonra postnişin olarak tayin etmesi, bu ilkenin Ezherî'nin salt teorik bir kanaati olmadığını aksine bütüncül bir şekilde benimseyerek pratik olarak da hayata geçirdiğini açıkça göstermektedir. Ezherî mensubu olduğu tarikatını Bekriyye-Halvetiyye şeklinde isimlendirmiş, tarikatında zikir usulü açısından isim vermeden Halvetiyye dışındaki diğer tarikatlardan ayrı bir metot geliştirdiğini ifade ettiği görülmüştür. Diğer tarikatların sâlike zikir telkinlerinde Kelime-i tevhid, Allah ve Hû ifadeleri ile iktifa ettiklerini, kendisinin ise bunların dışında Hakk Hakk, Hayy Hayy, Kayyûm Kayyûm, Kakhâr Kakhâr ifadelerini de eklediğini vurgulamıştır.⁵⁸ Rahmâniyye'nin bir diğer özelliği tebliğ faaliyetlerinin yanı sıra eğitim sistemine verdiği önemdir. Zira tekke ve zaviyelerinde postnişinlik görevini deruhte eden zatlar şer'î ilimlerin okutulmasına hassasiyet göstermiş, tekkeler aynı zamanda medrese tedrisatının yürütüldüğü merkezler olmuştur. Sosyal hizmetler alanında da geri planda durmayan Rahmâniyye'ye bağlı tekkeler; ihtiyaç sahibi aileler, yetimler, yolda kalmışlar için bir sığınak görevi görmüştür. Aile ve vatan birliğinin ve bütünlüğünün özellikle dış tesirlerden korunmasına gayret göstermiştir. Rahmâniyye zaviyelerinde ve müntesiplerinde görülen bir

56 Ezherî Bû Kabreyn, "Defterü'd-defâtir", (23. Defter), 160; Ezherî, *Şerhu kütuhu kavli: Şerhun 'alâ'r-Rifâvî*, 26.

57 Muhammed b. Abdurrahman el-Ezherî, *Şerhu kütuhu kavli: Şerhun 'alâ'r-Rifâvî*, 65-81; Kâsimî, *et-Tarikatü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsâr*, 243, 250.

58 Ezherî Bû Kabreyn, "Defterü'd-defâtir", (23. Defter), 184-185; Ezherî, *Şerhu kütuhu kavli: Şerhun 'alâ'r-Rifâvî*, 23.

diğer özellik, ortak aklın egemenlik kılınmasıdır. Sosyal meselelerde ortak alınan kararlara herkesin saygı göstermesi prensip haline gelmiştir.⁵⁹

Daha önce işaret edildiği gibi Rahmâniyye'nin 19. asrın sonlarında Cezayir'in en yaygın tarikatı olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰ Zira 1849 yılında yapılan araştırmada toplam müritlerin sayısının yarısı Rahmâniyye'ye mensup olduğu,⁶¹ 1882'deki araştırmada ise Rahmâniyye üyelerinin 96161 kişiye ulaştığı ve zâviye sayısının ise 220 civarında olduğu kaydedilmiştir. 1892/1897 yılında yapılan istatistiksel araştırmalar, Rahmânîler'in 160.000 civarında mürit ve 177 zaviye ile ülkede en fazla zaviye ve müntesibe sahip olan yapı olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum Cezayir genelindeki toplam zaviyelerin % 50'sine, toplam mürit sayısının da % 32'sine tekabül etmektedir.⁶²

Rahmâniyye tarikatının Hâmme, Âyt İsmail, Sadûk, Burc, Evlâdu Celâl ve Hınka gibi önde gelen bazı zâviyeleri,⁶³ Cezayir'in dinî, kültürel ve özellikle de siyasi ve bağımsızlık tarihinin şekillenmesinde büyük roller oynamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Afrika kıtasında askeri ve siyasi gücünün zayıflaması batılı devletlerin iştahını kabartmış, özellikle Kuzey Afrika başta olmak üzere birçok ülkeye sömürge hareketi başlatmışlardır. Sömürgeyle mücadelede ülkedeki insan kaynakları ve imkânlarıyla yetinmek zorunda kalan Cezayirliler, genellikle tarikatların tekke ve zaviyelerinde örgütlenerek ülke genelinde büyük bir direniş göstermişlerdir. İşgalin başladığı 1830 yılından bağımsızlığın ilan edildiği 20. asrın sonlarına kadar genel anlamda sûfiler özelde de Rahmâniyye müntesipleri, direnişin ana omurgasını oluşturmuşlardır. Rahmâniyye tarikatı, dinî ve mânevi nüfuzunu kullanarak halkı organize etmeyi başarmış, ülkenin bağımsızlığı için cihad hareketi başlatmıştır. Tarikatın önde gelen şahsiyetleri, 19. asrın sonlarında silahlı direniş hareketinin liderliğini

59 Musa İsmail, "Şeyh Mustafa Başterzî min hilâli kitâbihi el-Mineü'r-Rabbâniyye fî şerhi'l-mezûmeti'r-Rahmâniyye", *es-Sekâfeti'l-İslâmîyye* 13 (2015), 137-138.

60 Belhâc, *ed-Devru's-sekâfi li't-tarikati'r-Rahmâniyye fî muvâceheti'l-isti'mâri'l-Fransî*, 17.

61 Hevâriye Bukây, "Devru't-tarikati'r-Rahmâniyye fî'l-mukâvemeti's-Şa'biyye bi'l-Cenûbi's-Şarkiyi'l-Cezâiri", *Mecelletü'l-bâhis fî'l-ülûmi'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye* 5/1 (2014), 3.

62 Akabî, *et-Turuku's-süfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezayir*, 158; Ebû Lehye, *Cem'iyyetu'l-ulemâi'l-müslimîn*, 83; Şâbû Büşra-Şâbû Meryem, *ez-Zevâyâ ve't-turuku's-süfiyye ve devruhâ fî muvâceheti'l-isti'mâri'l-Fransî bi'l-Cezâir hilâle'l-karni'l-işrin* (Cezayir: Kulliyetü'l-ülûmi'l-insâniyyeti ve'l-ictimâiyye, 2020), 42; Sa'dullah, *Târihi'l-Cezâyiri's-sekâfi*, 4/178.

63 Bukây, "Devru't-tarikati'r-Rahmâniyye fî'l-mukâvemeti's-Şa'biyye bi'l-Cenûbi's-Şarkiyi'l-Cezâiri", 3.

üstlenmişlerdir. Bu doğrultuda bazen bağımsız bir şekilde direniş göstermiş, bazen de Kadirî şeyhi olan Emîr Abdülkâdir liderliğinde başka tarikata tabi olarak bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir.⁶⁴ Fransız güçleri, sayıları 200.000'i bulan⁶⁵ Rahmâniyye tarikatı müntesiplerini, kendilerine tehdit olarak değerlendirerek tarikatın etki alanlarını daraltmaya çalışmıştır. Bu durum birçok medrese ve zaviyenin Fransız askerlerince kuşatılarak kapatılmasına, yıkılmasına, şeyhlerinin tehdit edilmesine, ev hapsine veya zorunlu göçe tabi tutulmalarına neden olmuştur.⁶⁶ Dahası tüm insanî sınırları ve ahlâkî değerleri aşarak toplu soykırımlar dahi gerçekleştirmişlerdir.⁶⁷ Bağımsızlık mücadelesinin başlangıcından itibaren Fransız sömürgeciliğine karşı yapılan direniş mücadelelerinin yönetimi sevk ve idaresi zaviyelerden yapılmıştır. Direniş mücadelesi bağlamında mücahitlere lojistik desteklerin sağlandığı, onlara silah ve ilaçların toplandığı ana merkezler olan zaviyeler, üstlendikleri dinî, sosyal ve askeri misyonlarından dolayı Cezayir tarihinde ayrı bir öneme sahip olmuştur.⁶⁸

Sömürgeyle mücadelede üstlendiği etkin rol sayesinde Cezayir tarihinde oldukça önemli etkilere sahip olan Rahmâniyye'nin tüm baskı ve kısıtlama girişimlerine rağmen Cezayir genelinde pek çok zaviyesi kurulmuştur. Ezherî'nin halifeleri ve öğrencilerinin buldukları yerlerde ana zaviyenin ilke ve prensiplerine bağlı kalarak müstakil zaviyelerini kurdukları, bir yandan tedris diğer yandan da tebliğ faaliyetleri yaptıkları görülmektedir. Bu anlamda Rahmâniyye'nin önde gelen bazı postnişinlerine ve kurdukları zaviyelerine, dinî ve askeri faaliyetlerine değinmek, tarikatın yayılma süreci ile bölgedeki sosyo-kültürel ve siyasi hayata dair etkileri hakkında fikir verecektir.

64 Zurârî Şemsuddîn, "Devru'z-zâviyeti'r-Rahmâniyye fî muhârebeti'l-isti'mârî'l-Fransî fî'l-Cezayir min 1830 ilâ bidâyâti'l-karnî'l-işrîn", *Mecelletü'l-mukaddeme li'd-dirâsâti'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye* 6/2 (2021), 559-556.

65 Zurârî, "Devru'z-zâviyeti'r-Rahmâniyye fî muhârebeti'l-isti'mârî'l-Fransî fî'l-Cezayir", 563.

66 İsmail, "Şeyh Mustafa Başterzî min hilâli kitâbihi el-Mineü'r-Rabbâniyye", 138-139; Abbas Kehûl, *Zevâyâ'z-zibyâni'l-Azzûziyye Merceiyyetü ilmin ve cihâd* (Cezayir: Dâru Ali b. Zeyd li't-tibâati ve'n-neşr, 2013), 66.

67 Zurârî, "Devru'z-zâviyeti'r-Rahmâniyye fî muhârebeti'l-isti'mârî'l-Fransî fî'l-Cezayir min 1830 ilâ bidâyâti'l-karnî'l-işrîn", 559.

68 Kâsimî, *et-Tarikâtü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsâr*, 478.

3. Rahmaniyye Zâviyeleri

Osmanlı Devleti, Cezayir genelinde medrese, kütüphane, mescid ve zâviyelerin inşasında büyük emekler vermiş, ayakta kalabilmeleri, bakım ve genel giderleri ile öğrencilerin ibate ve iâşesi için vakıflar kurmuştur. Bu durum ülkenin özellikle zâviyeler açısından zengin olmasını sağlamıştır. Zâviyeler sosyal müesseseler olmalarının yanında inşa edildikleri bölgenin ilmî, dinî ve kültürel alanlarında oldukça etkin rol oynayan yapılarıdır. Cezayir genelindeki zâviyeler, dinî ve sosyal aktivitelerinin yanı sıra tedrisatın yoğun işlendiği eğitim kurumların başında gelmektedir.⁶⁹ Sûfiler, irşat faaliyetlerinin verimini arttırmak adına buldukları yerlerde bir tekke/zâviye inşa ederek dinî öğretilerin yanı sıra mensubu oldukları tarikatın âdâp ve erkânlarını yayma gayreti göstermişlerdir.

Rahmâniyye zaviyelerinin genellikle Cezayir'in orta bölgeleri, doğusu ve güneyinin yanı sıra Tunus'ta da yayıldığı tespit edilmiştir.⁷⁰ 2008 yılında Cezayir Din İşleri Müdürlüğü'nce yapılan araştırmada sadece Celfe şehrinde 32 olan toplam zaviyelerin 27'sinin Rahmâniyye tarikatına ait olduğunun tespit edilmesi,⁷¹ ülke genelinin bir özeti şeklinde değerlendirilmiştir. Tarikata bağlı zâviyeler, küçük ve büyük şeklinde iki kategoriye ayrılmaktadır. Küçük zâviyeler, daha yerel ve daha dar çapta olup genellikle mürşidin ya evinin bir bölümünden ya da müstakil küçük bir yapıdan ibarettir. Büyük zaviyeler ise daha geniş alanlarda, genellikle bir tarikatın merkezi olarak hizmet veren ve daha fazla müride sahip olan yapılarıdır. 40.000 civarında müride sahip Vâdi'l-Osmâniyye zâviyesi, 10.000 müritlik Kostantîne ve yaklaşık 50.000 müride sahip Hâmil zaviyesi, büyük zaviyelere örnek gösterilen yapılarıdır.⁷² Çalışmanın konusunu teşkil eden Rahmâniyye tarikatı ve zâviyeleri de Cezâyir tasavvufunun gelişmesinde önemli yapıların başında gelmektedir. Tarikatın kurulduğu ana

69 Sa'dullah, *Târihü'l-Cezâyiri's-sekâfi*, 1/225-231, 262.

70 Farklı istatistiksel veriler için bk. Abdalbaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikatî'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 81;

Ebû Lehye, *Cem'îyyetu'l-ulemâi'l-müslimîn*, 87; Zurârî, "Devru'z-zâviyeti'r-Rahmâniyye fi muhârebeti'l-isti'mârî'l-Fransî fi'l-Cezayir min 1830 ilâ bidâyâti'l-karnî'l-işrîn", 563; Akabî, *et-Turuku's-sûfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezayir*, 157.

71 Diğer zaviyeler için bk. Süüd Emîne, "Zevâyâ't-tarikati'r-Rahmâniyye fi'l-Celfe ve devruhâ'd-dinî ve'l-ictimâi", *Mecelletü't-türâs* 2/3 (Kasım 2012) 44.

72 Kâsimî, *et-Tarikatü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsâr*, 244.

merkez konumundaki Âyt İsmail zâviyesi ele alındıktan sonra tarikatın önde gelen bazı zaviyelerine de değinilecektir.

3.1. Âyt İsmail Zaviyesi: Ezherî'nin Curcura'da kurduğu bu yapı, Rahmâniyye tarikatının ilk zâviyesidir. Ezherî, burada faaliyetlerine başladıktan sonra öğrenci ve müritlerinin sayısı artmış, bu durum kısa bir zamanda ününün Cezayir'de yayılmasını sağlamıştır. Ezherî, kuruluşundan itibaren on altı yıl boyunca Âyt İsmail'deki zâviyesinden ayrılmamış, beldesini mürit ve öğrencilerin merkezi konumuna getirmiştir. Tedris ve tasavvufî eğitim sistemini kurduktan sonra Mustegânim, Belîde, Mediyye, Tunus ve Trablus gibi yerlerde bulunan müritleri ile buluşmak ve irşat vazifesini gerçekleştirmek için bazı seyahatlere başlamıştır. Bu seyahatler ününün yayılmasını ve tarikatının genişlemesini biraz daha arttırmıştır. Bu yapı, Ezherî'den sonraki süreçte Rahmâniyye'nin merkez zâviyesi olarak kabul edilmiştir.⁷³ Ezherî, zâviyede tasavvufî eğitimin yanında ilmî tedrisatı önceliklerini arasına alarak, tekke-medrese faaliyetlerini birlikte hayata geçirmiştir. Toplumun eğitim durumuyla ilgili bütüncül bir yaklaşımı benimseyen Ezherî, kadınların eğitimine özen gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu yaklaşım zaviyenin önemli özellikleri arasında yer almıştır. Halvetiyye'nin Cezayir'deki ilk temsilcisi kabul edilen Ezherî, Halvetiyye'nin âdâp, erkân ve usullerinin ülke geneline yayılmasını sağlamıştır. Üstlendiği misyon ve verdiği hizmetlerinden dolayı Âyt İsmail Zâviyesi'nin Curcura bölgesinde kendisinden önce kurulan birçok zaviyeyi geride bıraktığı ifade edilmiştir.⁷⁴ Curcura bölgesinde uzun yıllar hizmet eden Ezherî, kendisinden sonra Âyt İsmail zâviyesi postnişinliğine geçecek kişinin öğrencisi Ali b. İsa el-Mağribî olacağına dair bir belgeyi vefatından önce yazmış ve bu durumu herkese ilan etmiştir. Aynı zamanda şeyhinin damadı olan Ali b. İsa vefatına kadar, ana zâviyede kırk üç sene boyunca postnişinlik yapmıştır. Merkezi zaviyede tarikatın ilkelerine bağlı bir şekilde faaliyetlerini yürütmüştür. Onun döneminde Fransız güçlerinin zaviyenin bulunduğu bölgeye

73 Ebû Lehye, *Cem'iyyetu'l-ulemâi'l-müslimîn*, 85-86; Abdulmun'im Kâsimî "ez-Zâviyetu'r-Rahmâniyye ve eseruha fi'l-vehdeti'l-Meğâribiyye", 141; Kavas, "Rahmâniyye", 34/418.

74 Belhâc, *ed-Devru's-sekâfi li't-tarîkati'r-Rahmâniyye fi muvâceheti'l-isti'mâri'l-Fransî*, 17-18; Mustafa Hicâzî, "el-Bu'du'r-rûhî'l-Meğâribî min hilâli neşâti't-tarîkati'r-Rahmâniyye", *Mecelletu'l-mevâkıfli'l-buhûs ve'd-dirâsât* 19/1 (2023), 777; Kâsimî, *et-Tarîkatü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usul ve'l-âsâr*, 492-493.

yaklaşmaları nedeniyle 1830 yılında Rahmâniyye taraftarları ile Emîr Abdülkâdir arasında Fransızlara karşı ilk defa güç birliği yapılmıştır. Ali b. İsa'nın vefatının ardından işgal hareketinin ve bazı sosyal hadiselerin, müritler arasında vahdet bilincinin zayıflamasına ve tarikatın durağanlaşmasına neden olduğu kaydedilmişse de⁷⁵ müritler, Ali b. İsa'dan sonra gelen önemli şahsiyetlerin önderliğinde ülke savunması fikri etrafında birleşmişlerdir. Ali b. İsa'dan sonra ana zaviyede postnişinlik görevine gelen şeyhler arasında Bel Kâsım b. Muhammed el-Mu'ânikî, Mağribli el-Hâc Beşîr (ö. 1257/1841), Şeyh Muhammed Bel Kâsım ve Şeyh Ömer yer almaktadır.⁷⁶

Tarikat liderleri müridleriyle birlikte Afrika halklarının bağımsızlık mücadelelerinde her zaman ön planda olmuşlardır.⁷⁷ Dönemin Âyt İsmail zâviyesi postnişini Şeyh Ömer, Fransızlara karşı müstakil olarak silahlı direnişi ilk başlatan kişi olduğundan tarikatın önemli isimlerinden biri kabul edilmektedir. Emrindeki 7.000 mücahitte birlikte, 45.000 teçhizatlı sömürge askerlerine karşı savaşmıştır. Yüz yüze yaşanan bu çarpışmalarda başarı sağlanamamış, alana tam anlamıyla hâkimiyeti sağlamak için her yolu deneyen Fransızlar, ülkenin dini alt yapılarına saldırmaktan da geri durmamışlardır. Bu anlamda Rahmâniyye mensuplarının direnişini kırmak adına Âyt İsmail'deki merkezi zâviyeyi ve ona bağlı medreseyi 1851'de kapatmış,⁷⁸ 1857'de yıkmış, mürit ve öğrencilere baskı uygulamış ve tarikatın postnişini Şeyh Ömer'in Tunus'a zorunlu göçüne sebebiyet vermişlerdir.⁷⁹ Şeyh Ömer'den sonra Âyt İsmail zaviyesinin şeyhlik görevi Sadûk'ta bulunan Şeyh Muhammed Emziyan b. Haddâd'a (ö. 1290/1873) geçmiş, böylelikle zaviyenin merkezi yapısı ilk defa yer

75 Sa'dullah, *Târîhü'l-Cezâyiri's-sekâfî*, 4/140-142; Ebû Lehye, *Cem'iyyetu'l-ulemâi'l-müslimîn*, 86-88.

76 Âyt İsmail'de postnişinlik görevi yapan diğer şeyhler için bk. Abdülbaki Miftâh, *Advân 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 80.

77 Kadir Özköse, "Batının Sömürge Faaliyetleri Karşısında Afrika'daki Tarikatların Varoluş Mücadelesi", *Sûfî Gelenek ve Hayat Keşkülü* 9 (2006), 18-23.

78 Bazı araştırmacılara göre Fransızlar, 1851'de kapattıkları zâviyeyi kendi denetimleri altında açmış, tarikatın prensipleri ile bağdaşmayan uygulamaları hayatı geçirmişlerdir.

79 Beşîr Bellâh, *Târîhü'l-Cezâiri'l-muâsir min sene 1830 ilâ 1989* (Cezayir: Dârul-ma'rife, 2006), 1/128. Hâc Ömer, sürgün edildiği Tunus'ta Kâf zâviyesi inşa etmiştir. Bu durum, Rahmâniyye'nin Cezayir'in doğusundaki etkisini daha da artırmıştır. Geniş bilgi için bk. Sa'dullah, *Târîhü'l-Cezâyiri's-sekâfî*, 4/140-145.

değiştirmiştir.⁸⁰ Tüm bu gelişmeler, tarikat mensuplarının daha fazla kenetlenmesine yol açmış ve tarikatlarının daha fazla yayılmasına olanak sağlamıştır. Rahmâniyye'ye mensup 120.000 müridin tarikata eski canlılığını kazandıran Muhammed Emziyân el-Haddâd öncülüğünde 8 Nisan 1871 yılındaki cihad hareketine iştirak etmesi⁸¹ bunun en bariz örneklerinden sayılabilir.

1871 yılında Kabyliya'da gerçekleşen ve Fransızları Cezayir'den çıkarabilecek kadar büyük ölçekli bir toplumsal olay olan Mokrani isyanı, bir yıldan fazla süren ve ülkenin üçte ikisine dağılan geniş çaplı bir harekettir. Fransız subaylarının ülkede yaydıkları ırkçılık siyaseti ve taassup politikaları, halk arasında tefrika ve insicamın kaybolmasına,⁸² dolayısıyla cihad hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Müslümanların mal varlıkları Fransız sömürgecileri arasında pay edilmiş, birçok kişi ülkelerinden sürgün edilmiş; bir kısmı da ya idam edilmiş ya da hapsedilmiştir. Esir düşen Haddâd ise hapisanede tutsak edildikten kısa bir süre sonra 1873 yılında vefat etmiştir. 1871 tarihinden sonra Âyt İsmail zâviyesi ile ilgili kayda değer faaliyetler görülmemiştir. Ancak bu zâviyenin 2004 yılında ilim çevrelerince yenilenerek genişletildiği, ilmî toplantılara ev sahipliği yapan bir mekâna dönüştüğü, sohbet ve dini ritüellerin gerçekleştirilmeye başlandığı, kısacası eski günlerindeki canlı atmosferinin yeniden kazandırılmaya çalışıldığı belirtilmiştir.⁸³

Kurulduğu ilk günden itibaren Cezâyir'in dinî, sosyal ve siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan bu zaviyede şeyhlik yapan şahsiyetleri gösteren tablo şu şekildedir:

80 Şeyh Ömer'den sonra zaviyenin başına Şeyh Muhammed b. Muhammed el-Ca'dî geçse de müritlerin kahir ekseriyeti Sadûk'ta bulunan Muhammed Emziyan b. Haddad'a intisap etmiştir. Haddâd da 1860 yılında Ca'dî'yi Ayt İsmail'deki ana zaviyenin başına tayin etmiştir. bk. Kehûl, *Zevâyâ'z-zibyâni'l-Azzûziyye*, 64-65; Yahya Bû Azzûz, *Kifâhu'l-Cezair min hilâli'l-vesâik* (Cezair: el-Müessesetü'l-vataniyye li'l-kutub, 1986), 221.

81 Abdalbaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 78.

82 Hicazi Mustafa, "Devru'r-Rahmâniyyin fi sevrati 1871 bi mintakati'l-Kabâil", *Mecelletü 'Usûr* 21/1 (2022), 265- 268.

83 Kâsimî, *et-Tarikatü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsâr*, 272-274, 495-496; Abdalbaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 77-82; Sa'dullah, *Târîhü'l-Cezâyiri's-sekâfî*, 4/145, 168; Beşir Bellâh, *Târîhü'l-Cezâiri'l-muâsir*, 1/202-203; Hayat Tabti, "Devru't-tarikati'r-Rahmaniyye fi mukâvemeti'l-ihtilâli'l-Fransî mukâvemetu'l-mukrânî ve'l-Haddâd enmûzecen", *Mecelletü târihi'l-Mağribi'l-Arabî* 8/2 (2022), 32-33.

Ayt İsmail Zaviyesi Şeyhleri

Şeyh	Başlangıç	Bitiş
Muhammed b. İsmail el-Ezherî	1183/1769	1208/1793
Ali b. İsa el-Mağribî (ö.1252/ 1836)	1208/1793	1252/1836
Bel Kâsım b. Hafız Muhammed el-Muâtikî	1252/1836	1252/1836
Hac Beşir el-Mağribî (ö. 1257/1841)	1253/1837	1257/1841
Muhammed Nayet 'Anan b. Belkasım	1257/1841	1257/1841
Şeyh Ömer	1258/1842	1267/1851
Şeyh Muhammed b. Muhammed el-Ca'dî (ö.1864)	1273/1857	
Muhammed Emziyan b. Haddad (ö. 1290/1873)	1273/1857	1290/187384

3. 2. Kostantîne Zâviyesi (Kolu): Bu zaviyenin kurucusu Abdurrahman b. Ahmed Baştêrzî'dir. Başkent Cezayir'de dünyaya gelmiştir. Edebî ve şer'î ilimleri tahsil etikten sonra şeyhinin rahle-i tedrisatında yetişmiş, seyr u sülûk eğitimini onun gözetiminde bitirerek tarikat icazetini almıştır. Aynı zamanda velûd bir yazar olan Baştêrzî, Rahmâniyye tarikatının âdâp, erkân ve usûlüne dair '*Umdetü'l-mürîd fi beyâni't-tarîka*, tevhid ilmi ile ilgili toplamda kırk beş meseleyi bir araya getirdiği *Gunyetü'l-mürîd fi şerhi kelimati't-tevhîd* ile *el-Manzûmetü'r-Rahmâniyye fi'l-esbâbi's-şer'iyyeti'l-mutallika bi't-tarîkati'r-Rahmâniyye (el-Halvetiyye)* gibi eserleri kaleme almıştır. Söz konusu bu manzûme tarikat silsilesini, İslâm, iman ve ihsan kavramlarını ele aldıktan sonra müridin âdâpları ve tasavvuf yolunun özellikleri gibi konuları ihtiva etmektedir. Daha sonra oğlu Mustafa Baştêrzî tarafından *el-Minehü'r-Rabbâniyye fi şerhi'l-manzûmeti'r-Rahmâniyye* ismi ile şerh edilmiştir.⁸⁵Rahmâniyye'nin önemli simalarından kabul edilen Baştêrzî, şeyhi Ezherî tarafından ülkenin doğusundaki Kostantîne'ye irşad vazifesiyle görevlendirilmiştir. Baştêrzî bu yönüyle, Ezherî'nin hayatta iken halifelik icazeti verip Curcura dışına görevlendirdiği ilk kişi olmuştur. Burada inşa ettiği Kostantine zaviyesi, daha sonra Cezayir'in doğu ve güneyindeki kurulan zaviyelerin merkezi

84 Abdalbaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarîkati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 76- 83; Kâsimî, *et-Tarîkatü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsâr*, 492-495.

85 bk. Mustafa b. Abdurrahman b. Ahmed Baştêrzî, *el-Minehü'r-Rabbâniyye fi beyâni'l-manzûmeti'r-Rahmâniyye (Cezâir: Hizânetü'l-mahtûtât, ts.)*.

olarak görülmüş, Ezherî'nin vefatından önce inşa edilen Rahmâniyye'nin ikinci zaviyesini teşkil etmiştir.⁸⁶

Abdurrahman Baştarzî, şeyhi gibi irşat ve tedris görevlerini birlikte icra ederek zaviyenin medrese-tekke faaliyetlerinin birlikte yürütüldüğü bir külliye görevi üstlenmesini sağlamıştır.⁸⁷ Baştarzî, şeriat-tarikat arasındaki hassas dengenin korunmasına özen gösterip tasavvufu şeriat çizgisinde yürüttüğünden, fakih ve tasavvufu eleştirenler tarafından kabul görmüş, tarikat içerisindeki konumundan dolayı Rahmâniyye'nin ikinci pîri kabul edilmiştir.⁸⁸ Tarikat, zâviyeden mezun olan öğrenciler vasıtasıyla ülkenin güney ve doğu bölgeleri ile Tunus'ta nüfuzunu arttırmayı başarmıştır. Kostantîne zâviyesi, bölgenin sosyal ve dinî ihtiyaçlarına cevap veren, Cezayir'in doğusundaki en büyük ve en etkili zâviyesi sayılmıştır.⁸⁹ Şeyh Abdurrahman Baştarzî, vefatından önce zaviyenin ikinci postnişinliğine Kostantîne'de kadılık ve fetva kurulu başkanlığı yapan oğlu Şeyh Mustafa'yı⁹⁰ tayin ederek ona hilafet icazeti vermiştir.⁹¹ Şeyh Mustafa da Baştarzî ailesine mensup kişilere icazet vermiş, böylece zâviye 20. asrın başlarına kadar Baştarzî ailesi tarafından idare edilmiştir. Kostantîne zâviyesi müntesipleri, 1864-1865 tarihleri arasında direniş hareketine katılarak ülke savunmasında yer almışlardır. Rahmâniyye çizgisinden sapmayarak tarikatın usullerini olduğu gibi uygulayan Kostantîne zâviyesi postnişinleri, görevleri boyunca bölgede etkili olmayı başarmışlardır. 1897 yılındaki araştırmaya göre zaviyenin müntesiplerinin 10.000 kişiyi geçtiğini gösteren bilgiler, bu başarının bir tezahürü olarak kabul edilmiştir.⁹² Kostantîne zaviyesinde postnişinlik yapan şeyhleri ve dönemlerini gösteren tablo şu şekildedir:

86 Abdalbaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 101.

87 Abdulmun'im Kâsimî el-Hasenî, *A'lâmu't-tasavvufî'l-Cezâir munzu'l-bidâyet ilâ gâyeti'l-harbi'l-âlemiyyeti'l-ülâ* (Cezayir: Dârul-Halil Kâsimî, 2005), 190-191.

88 Belhâc, *ed-Devru's-sekâfi li't-tarikati'r-Rahmâniyye fi muvâceheti'l-isti'mâri'l-Fransî*, 21.

89 Ebû Lehye, *Cem'iyyetu'l-ulemâi'l-müslimîn*, 87-88; Hfnâvî, *Ta'rifu'l-halef bi ricâli's-selef*, 197-198.

90 Mustafa b. Abdurrahman ile ilgili yapılan çalışma için bk. Fatma Adsoy, *Mustafa b. Abdurrahman Baştarzî'nin Kitabü'l-Minahur-Rabbaniyye fi Beyâni'l-Manzûmeti'r-Rahmâniyye Adlı Eserindeki Tasavvufi Görüşleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

91 Abdalbaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 101-105.

92 Sa'dullah, *Târîhü'l-Cezâyiri's-sekâfi*, 4/167-168; Abdalbaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 108-109; Ebû Lehye, *Cem'iyyetu'l-ulemâi'l-müslimîn*, 91.

Kostantîne Zâviyesi Şeyhleri

Şeyh	Başlangıç	Bitiş
Abdurrahman b. Ahmed Başterzî (ö. 1221/1806)		1221/1806
Mustafa b. Abdurrahman Başterzî (ö. 1252/1836)	1221/1836	1252/1836
Şeyh Mahmud b. Abdurrahman Başterzî	1252/1836	
Şeyh Muhammed b. Mahmud b. Abdurrahman Başterzî		
Hâc Said b. Ahmed Başterzî		1329/1911
Hac Ahmed b. Muhammed b. Mahmud Başterzî	1329/1911	1335/1917
Şeyh Salih Hâve	1335/ 1917	1337/1919
Hac Muhammed Şerîf Bâşterzî	1425/200493	

3.3. Azzûziyye (Burc) Zâviyesi/Kolu: Azzûziyye zaviyesinin kurucusu Seyyid Muhammed b. Ahmed b. Azzûz el-Burc'dir. 1170/1757 yılında dünyaya gelen Burcî, Ezherî'nin yanında ilim tahsilini tamamladıktan sonra seyr u sülûk eğitimine başlamıştır. Şeyhinin vefat etmesi üzerine yarıda kalan sülûkunu Kostantîn zâviyesi şeyhi Başterzî'nin gözetiminde bitirmiş, ardından Cezayir'in güneyindeki Tûlka nahiyesine bağlı Burc kasabasına dönmüştür. Rahmâniyye'nin üçüncü zaviyesini bölgede inşa ettirdikten sonra tedris ve irşat faaliyetlerine başlamış, zamanla temsil ettiği ekol Rahmâniyye'nin Azzûziyye kolu olarak ifade edilmeye başlanmıştır.⁹⁴ Zaviyesinde toplanan mürit ve öğrencileri ile zikir ve ders halkaları tertip etmiş, sohbet meclisleri gerçekleştirmiştir. Kaleme aldığı risâlelerinde Rahmâniyye'nin prensip ve ilkelerini açıklamış, vuslatın önündeki engelleri izah etmiştir.⁹⁵ Yetiştirdiği öğrenci ve halifeleri vasıtasıyla Rahmâniyye'nin daha da geniş halk kitlesine ulaşmasını sağlamıştır. Eserleri arasında bidat ve hurafelerden uzak, sahih tasavvuf anlayışını ortaya koyduğu, sâlikin vuslata ermesinin önündeki engelleri zikrettiği *Risâletü'l-mürîd fî kavâti'l-mürîd* ve Hatîb el-Kazvî'nin belagat alanında kaleme aldığı *Telhîs* adlı eserine yazdığı şerh olan *Şerhü*

93 Abdalbaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 101-110; Ebû Lehye, *Cem'iyyetu'l-ulemâi'l-müslimîn*, 89.

94 Abdulmun'im Kâsimî el-Hasenî, *A'lâmu't-tasavvufî'l-Cezâir*, 287-288.

95 Allah'a vuslatın önündeki engelleri saydığı kasidesi için bk. Hıfnavî, *Ta'rîfu'l-halef bi ricâli's-selef*, 478-480.

telhîsü'l-miftâh fi'l-meânî ve'l-beyân zikredilmektedir.⁹⁶ 1233/1818 yılında yakalandığı veba hastalığından kurtulamamış, doğduğu yer olan Burç'da vefat etmiştir. Muhammed b. Azzûz vefat etmeden önce Ali b. Ömer'i (ö. 1258/1842) Tûlka'da, Muhtar b. Halife'yi (ö. 1276/1862) Evlâdu Celâl'de, Sâdık b. Hâc'ı da Evrâs bölgesine irşad amaçlı görevlendirmiş, postnişin olarak ise yerine oğlu Şeyh Mustafa'yı (ö. 1282/1866) tayin etmiştir. Kurduğu zaviye kendisinden sonra Fransız sömürgeciliğine gösterdiği etkin direnişinden dolayı güneyin en güçlü birliği şeklinde bilinmişse de işgal güçlerinin olumsuz etkilerinden kurtulamamıştır. Şeyh Mustafa ise 1843-1844 yıllarında Fransızların bölgeyi işgali ve gerçekleştirdikleri mezâlimden dolayı Tunus'un Nefta bölgesine göç etmek zorunda kalmıştır. 1259/1843 yılında burada kurduğu Nefta zaviyesinin, tasavvufî eğitimin yanı sıra ilim tedrisatının tahsil edildiği bir merkez ve Fransız zulmünden kaçanların da sığınağı olduğu kaydedilmiştir. Zâviye, bir yandan ilim tahsili ve tasavvufî eğitim faaliyetlerine ev sahipliği yaparken diğer yandan da Emîr Abdülkadir'le beraber cihat hareketine katılmıştır. Söz konusu üç faaliyetin aynı anda devam ettirilmesi zaviyenin önemli özellikleri arasında kabul edilmiştir.⁹⁷ Şeyh Mustafa b. Muhammed el-Azzûz el-Burcî, Rahmâniyye tarikatının Tunus'ta yayılmasının önünü açmış, onun adına nispetle de Tunus'ta Azzûziyye şeklinde anılmaya başlanmıştır. Tarikatın silsilesi de Ali b. Ömer, babası Muhammed b. Azzûz, Muhammed b. Abdurrahman el-Ezherî vasıtasıyla Hifniyye tarikatının kurucusu Muhammed b. Sâlim el-Hifnî'ye ulaşır.⁹⁸

Azzûziyye zaviyesinden ayrılan Şeyh Mustafa'nın yerine Şeyh Ali b. Osman geçmiştir. Bu değişimle birlikte faaliyetlerinde artış gözlemlenen Burç zâviyesi, medrese ve kütüphane işlevi gördüğü gibi garip ve miskinlerin barındığı, ihtiyaçlarının giderildiği bir sosyal merkez halini almıştır. Ali b. Osman, Rahmâniyye tarikatına girmek isteyenlere, ismin

96 bk. Abdulmun'im Kâsimî el-Hasenî, *A'lâmu't-tasavvufi'l-Cezâir*, 289; Akabî, *et-Turuku's-süfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezayir*, 238-244.

97 Abdurrahman b. Hâc b. Ali b. Osman, *ed-Durrü'l-meknûz fi hayâti seyyidey Ali b. Ömer ve seyyidi b. Azzûz* (Kostantın: Matbaatu'n-necâh, ts.), 2-9; Hifnâvî, *Ta'rifu'l-halef bi ricâli's-selef*, 475-480; Kâsimî, *et-Tarikatü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsâr*, 277-280; Adil Nuveyhid, *Mu'cemü A'lâmi'l-Cezayir min sadri'l-İslâm hatte'l-asri'l-hâdir* (Beyrut: Müessesetü Neveyhid, 1980), 232.

98 Ethem Cebecioğlu, "İbn Azzûz, Mustafa b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/343.

yazılmadığı genel bir icazet örneği hazırlamıştır. İcazet; talkînin keyfiyeti, özel vakitlerde çekilecek vird ve zikirler, sabır, teslimiyet gibi konuları içermiştir. Öte yandan Rahmâniyye, Nuh'un gemisine ve Makâm-ı İbrahim'e benzetilerek müntesiplerinin güvende olacakları ve kurtuluşa erecekleri umut edilmiştir. Azzûziyye zâviyesi, Cezayir'in güney kesimlerinde tarikatın güçlü bir şekilde intişarını sağlamıştır. Nitekim Ali b. Ömer, Abdülhafız el-Hunkî (ö. 1896) ve Muhtâr el-Celâlî gibi zatların kurdukları zaviyeler de Azzûziyye zaviyesinin birer şubesi olmuştur. Tüm bu gelişmeler, Azzûziyye'nin Rahmâniyye tarikatının ana zâviyesi şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur.⁹⁹ Azzûziyye zaviyesinde postnişinlik yapan şeyhler ve dönemleri aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Azzûziyye Zaviyesinin Postnişinleri

Şeyhler	Başlangıç	Bitiş
Muhammed b. Ahmed b. Azzûz el-Burcî (ö. 1233/1818)		1233/1818
Ali b. Ömer et-Tûlkî (ö. 1258/1842)	1233/1818	1258/1842
Mustafa b. Muhammed b. Azzûz	1233/1818	1282/1866
Ali b. Osman		
Şeyh Muhammed Mekki b. Mustafa Si Muhammed b. Azzûz (ö. 1334/ 1916) ¹⁰⁰		1334/ 1916

3.4. Hâmil Zâviyesi/Kolu: Cezayir'in orta kesimlerinde yer alan Hâmil bölgesindeki zaviyenin kurucusu, Şeyh Muhammed b. Ebû Kâsım b. Celîlî el-Hâmilî'dir. Şeyh Muhammed, 1239/1823 yılında Hâmidiyye'de dünyaya gelmiş, hafızlığından sonra eğitimini Zevâve'de Şeyh Ahmed'in rahle-i tedrisatında tamamlamıştır. Sülûkunu Şeyh Muhammed b. Azzûz el-Burcî'nin halifesi Muhtâr b. Halîfe el-Celâlî'nin gözetiminde bitirmiş ve kendisinden icazet almıştır. Diğer taraftan Emîr Abdülkâdir ile de irtibatı bulunduğu ondan Kâdiriyye tarikatını almış, böylece hem Rahmânî hem de Kâdirî icazetine sahip olmuştur.¹⁰¹ 1265/1849 yılında

99 Sa'dullah, *Târihü'l-Cezâyiri's-sekâfî*, 4/146-149, 175-176; Kâsimî, *et-Tarikatü'l-Halvetiyye-tü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsâr*, 520-521.

100 Abdülbaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 197; Sa'dullah, *Târihü'l-Cezâyiri's-sekâfî*, 4/146-149.

101 Akabî, *et-Turuku's-sûfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezayir*, 381.

Hâmil'e dönen Şeyh Muhammed, 1280/1863 yılında inşa ettiği zâviye-sinde tasavvufî öğretilerin yanı sıra Kur'ân ve ilim tedrisatı yürütmüştür.¹⁰² Hıfnâvî *Ta'rifu'l-halef* adlı eserinde hocası Şeyh Muhammed'i, şeriat-hakikat prensiplerini birlikte icra eden ve Mâlikî mezhebine bağlı olup şerî fetvalar yayınlayan bir zat olarak tarif etmiştir. Diğer Rahmânî dervişlerinde görülen direniş örnekleri Şeyh Muhammed'de de kendini göstermiş, Haddâd'ın 1871'deki cihat çağrısına uyarak Fransızlara karşı birlikte savaşmışlardır. Geriye sigara içmenin fikhî hükmünü ele aldığı *Risâletün fî tahrîmi'd-duhân*, *Risâletün fî makâmâtî'l-enfâsî's-seb'a*¹⁰³ ve *Manzûmatü esmâi'l-hüsnâ*¹⁰⁴ gibi eserler bırakan Hâmilî, 1315/1897 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁵ Vefatından sonra kızı Zeyneb 1904 yılına, Hâc Muhammed b. Muhammed b. Belkâsım 1914 yılına kadar, 1914 yılından sonra da sırasıyla Şeyh Ebû'l-Kâsım, Seyyid Ahmed ve Şeyh Mustafa b. Hâc Muhammed zaviyenin idare ve postnişinliğini ifa etmişlerdir.¹⁰⁶ Zâviye Şeyh Mustafa zamanında en parlak dönemini geçirmiştir. Zira Şeyh Mustafa zaviyeye bir kütüphane¹⁰⁷ ve eğitim merkezi eklemiş, tedris faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Hâmil zaviyesinin en önemli ayrıcalıklı özelliklerinden biri de zaviyedeki eğitime sürecine katılan öğrencilerin ilkokuldan başlayarak yükseköğrenime kadar devam etmeleridir. Bu durum ilim adamlarının dikkatini çekmiş ve onların zâviyede tedris faaliyetleri yürütmelerine vesile olmuştur. Zâviye'ye gelerek hem tedris görevini icra etmiş hem de kurucusuna intisap etmişlerdir. Hâmil zaviyesinden mezun olanlar zâviye ile ilgili eğitim sisteminin Tunus'taki Zeytûne Üniversitesi'ndeki eğitimi aratmadığını, zaviyede aklî ve naklî ilimlerin yanında manevî eğitimin de verildiğini, bu yönüyle ülkenin ilmî gelişimine büyük katkılar sunan bir müessese olduğunu ifade etmişlerdir. Zâviyeden mezun olan öğrencilerin bir kısmı ülke geneline yayılıp halka hizmet etmeyi tercih ederken, bir kısmı da Mısır, Tunus ve Fas üniversitelerinde eğitim kariyerlerini daha

102Abdulkaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 201-203.

103Hâmilî'nin tasavvufî makamlar, nefsin yedi mertebesi ve onlara ait olan esmâ-i seb'âyı konu edinen eseridir.

104 Allah'ın isimleri ile yapılan tevessülün sırlarını aktardığı manzûmesidir. Bu manzûme daha sonra öğrencisi Abdurrahman ed-Dîsî tarafından *Fevzül-ğenâim fî şerhi virdi-Şeyh Muhammed b. Ebî'l-Kâsım* ismiyle şerh edilmiştir.

105 Hıfnâvî, *Ta'rifu'l-halef bi ricâli's-selef*, 336-344.

106 Akabî, *et-Turuku's-sûfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezayir*, 382-383.

107 Fransız sömürgecilerinin zâviyeyi yağmalamaları ve hırsızlıkları sonucunda yaklaşık 5000 cilt yazma eser barındıran bu kütüphaneden günümüze ancak 200 civarı eser ulaşabilmiştir. bk. Akabî, *et-Turuku's-sûfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezayir*, 384.

ileri bir seviyeye taşıdıktan sonra ülkelerine geri dönmeyi yeğlemişlerdir. Tüm bu gelişmeler Rahmâniyye'nin Cezayir'in orta ve batı kesimlerinde daha fazla tanınmasını ve müntesiplerinin artmasını sağlamıştır. Diğer taraftan Hâmil zâviyesi, Fransız ihtilaline karşı direniş gösteren sembol yapıların en önemlilerinden biri sayılmıştır. İhtilal döneminde bir yandan eğitim ve tedris görevlerini sekteye uğratmadan devam ettirmiş, bir yandan da direniş hareketinin koordinasyonunda önemli rol oynayarak komutanların toplantılarına ev sahipliği yapmış, direnişçilere lojistik destek sağlayan bir merkez ve direnişe mücâhid gönderen bir üs görevi üstlenmiştir. Cezayir'in bağımsızlığına kavuşmasına kadar devam eden bu durum, hem Cezayir halkının güven ve takdirinin kazanılmasına hem de zaviyenin hizmet alanının genişlemesine olanak sağlamıştır.¹⁰⁸ Hâmil zaviyesinin şeyhleri ve dönemleri aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Hâmil Zâviyesi Şeyhleri

Şeyh	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi
Muhammed b. Ebî'l-Kâsım el-Hâmîlî (1315/1897)	1863	1897
Zeyneb Bintu Muhammed el-Kâsimiyye (ö. 1905)	1897	1904
Muhammed b. Hâc Muhammed el-Kâsimî (ö. 1913)	1904	1913
Muhtâr b. Muhammed el-Kâsimî	1913	1915
Şeyh Ebû'l-Kâsım b. Muhammed el-Kâsimî ö. 1927	1915	1927
Ahmed b. Muhammed el-Kâsimî ö. 1928	1927	1928
Mustafa b. Muhammed el-Kâsimî b. Hâc Muhammed ö. 1970	1928	1970
Hasan b. Muhammed el-Kâsimî b. Hâc Muhammed ö. 1987	1970	1987
Halil b. Mustafa el-Kâsimî b. Muhammed ö. 1994	1987	1994
Muhammed Me'mûn b. Mustafa el-Kâsimî b. Muhammed	1994	2017/109

Rahmâniyye postnişinleri Cezayir'in birçok bölgesinde faaliyetlerini yürütmüş, ülkenin dört bir yanında kurdukları zâviyeler ile tarikatın yayılmasını sağlamışlardır. Tek tek bütün zâviyeleri incelemek çalışmanın

108 Abdulkaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 206-209.

109 Anonim, *Ta'rifu't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye ve'z-Zâviyeti'l-Kâsimiyye*, (Cezayir: Dâru'l-Halîlî'l-Kâsimî lî'n-neşri ve't-tevzi', 2009), (Erişim 22.03.2024).

sınırlarını aşacağından zâviyelerin kurulduğu bölge, bölgedeki yayılma mahalleri ve ortalama mürit sayısını gösteren (ulaşan son istatikselle verilere göre) bir tablo ile yetinilecektir.

1906 yılında yayımlanan istatikselle verilere göre Cezayir'in farklı bölgelerinde Rahmaniyye'nin zâviye ve mürid sayısı şu şekildedir:¹¹⁰

Bölge	Zâviye Sayısı	Mürid Sayısı
Vâdi'l-Osmâniyye	40	40.000
Kostantîn	8	10.000
Tülka	17	16.000
Hâmil	29	43.000
Âkbû	42	9000
Nefta (Tunus)	15	13.000
Avrâs	3	2000
Toplam	154	133500

1955 yılına ait verilere göre Rahmâniyye tarikkatının Cezayir'deki zâviye ve mürid sayısı şu şekildedir¹¹¹:

Bölge	Zâviye Sayısı	Mürid Sayısı	Zâviye ve Müridlerin Dağılımı
Cezayir (Başkent)	2	16000	Curcura, Hâme
Hâmil	29	45000	Kabâil, ülkenin orta, güney ve doğu tarafları
Avrâs	4	11000	'Aynu'l-beydâ', Harûb, 'Ayn Kasr, Evlâdu'l-ebiyad
Bicâye	28	3000	Sadûk, Sûmâm, Vâdi Mursî, Ceycel
Batı Cezayir		1500	Tilimsân, 'Ammi Musa, Teyâret.
Kostantîn	2	1000	
Mesîle	3	2000	El-Mesîle, Duvâru Vâdi Mansûr, Duvâru 'Abdî Kabâle
Tülka	1	5000	Zâviyetü Ali b. Ömer el-Osmâniyye, (Ülkenin güney ve doğusundaki zâviyelerin merkezi.)
Evlâdu Celâl	3	25000	Zâviyetü'l-muhtâriyye, 'Ayn Fâris, 'Ayn seyyidi Makûk, 'Aynu'l-'Ulâk.
Celfe	3 (2008 yılında 27'e ulaşmıştır.)	30000	Büyük çoğunluğu Hâmil zaviyesine bağlıdır.
Vâdiî Sevf	1	20000	Zâviyetü Seyyidi Sâlim
'Înâbe	9	3000	'Înâbe, el-Kâle, İdveğ

110 Abdulkaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 273; Sa'dullah, *Târihü'l-Cezâyiri's-sekâfi*, 4/178.

111 Abdulkaki Miftâh, *Advâun 'Alâ't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*, 277-281; Hamid Nakrûş, "et-Turuku's-sûfiyye fî'l-muctemei'l-Cezairî ve edvâruha fî irsâi kıyemi't-tesâmuhi ve rûhi'l-intimâi: et-Tarikatu'r-Rahmâniyye Enmuzecen", *el-Mavsûatu'l-ibdâiyye*, 1/2 (2021).

Sonuç

Cezayir'de hâkim olan tasavvuf düşünce sistemi hicri ilk asırda bir zühud hareketi şeklinde ortaya çıkmıştır. Cezayir'in coğrafi konumu itibarıyla hem Doğu'nun hem de Batı'nın manevi atmosferinden beslenmesi, tasavvufi anlayışın ülkenin geneline yayılmasında etkili olmuştur. Sayıları kırkı aşan tarikatların faaliyetlerine devam etmeleri, ülkedeki tasavvuf anlayışının hız kesmeden günümüze kadar geldiğinin bir göstergesidir.

Cezayir'deki tasavvuf anlayışını temsil eden tarikatlardan biri de Rahmâniyye olmuştur. 18. asrın ortalarında Muhammed b. Abdurrahman el-Gaştuî el-Ezherî tarafından kurulan bu tarikat, Halvetiyye-Şabâniyye kolunun Cezayir'deki ilk şubesi konumundadır. Ezherî, zaviyesinde irşat faaliyetleri ile tedris görevini birlikte yürüterek şeriat-tarikat çizgisinden ayrılmamaya gayret göstermiş, bu durum ülkenin saygın âlim ve sûfîleri arasında girmesine vesile olmuştur. Yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla Rahmâniyye, Cezayir'in 19. asırdaki en etkili ve en büyük tarikatı olmayı başarmıştır. Pratikte bazı küçük farklı uygulamalar dışında Rahmâniyye tarikatının erkân ve usullerini şubesi olduğu Halvetiyye tarikatından aldığı görülmüştür.

Rahmâniyye'yi ön planda tutan bir diğer husus sahip olduğu zaviyelerdir. Rahmânî dervişlerin irşat amaçlı buldukları bölgelerde inşa ettikleri bu yapılar, ülkenin dinî, ilmi sosyo-kültürel hatta askeri alanlarında da etkin rol oynamışlardır. Tarikatın usullerinin öğretildiği manevi merkezler olmalarının yanı sıra kütüphaneleri ve eğitim sistemleriyle de dikkat çekmişlerdir. Ezherî'den sonra Başterzî, Azzûziyye ve Burciyye gibi tarikatın önde gelen kolları ve onlara bağlı diğer yapılarda yürütülen faaliyetler neticesinde Rahmâniyye'nin ülkenin birçok bölgesine yayıldığı tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda 19. asırda en fazla zaviye ve mürit sayısına sahip olan yapının Rahmâniyye olduğu tespit edilmiştir. Bu sayının 250.000 civarında olduğuna dair veriler bu kanaati güçlendirmektedir.

Rahmâniyye tarikatının müntesipleri, bir buçuk asır boyunca devam eden Fransızların Cezayir'i işgal sürecinde eğitim faaliyetlerinden taviz vermeden emperyal güçlere karşı direniş göstermişlerdir. Bu bağlamda bazen bağımsız bir direniş hareketi görünümü sergileyerek bazen de başka liderlerle güç birliği yaparak kolektif bir şekilde mücadeleye katkı sağlamışlardır. Rahmâniyye'ye bağlı dervişler mücadeleleri esnasında

2024/Aralık/17

zaviyeleri etkin bir biçimde kullanmışlardır. Bu açıdan zâviyeler savaş sırasında hem lojistik desteğin sağlandığı hem de birer askeri üs gibi önemli icraatların gerçekleştirildiği dervişlerin ana harekât noktaları olmuştur. Rahmânîler özelindeki tüm bu veriler, sufilerin yaşadıkları coğrafyalarda gelişen olaylara kayıtsız kalmadıklarını, sömürge güçlerine karşı sergiledikleri direniş ve mücadelelerle ülkelerinin dinî ve sosyo-kültürel yapısını da korumaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Akabi, Salahuddîn Müeyyed. *et-Turuku's-sûfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezayir târihuhâ ve neşâtuhâ*. Beyrut: Dâru'l-burâk, 2002.
- Anonim: *Ta'rîfu't-tarikati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye ve'z-Zâviyeti'l-Kâsimiyye*. Cezayir: Dâru'l-Halîlî'l-Kâsimî li'n-neşri ve't-tevzi', 2009. Erişim 22.03.2024. (https://darekhalil.blogspot.com/2009/03/blog-post_23.html).
- Aşkar, Mustafa. "Bir Türk Tarikatı olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili". *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 535-563.
- Bâşterzî, Mustafa b. Abdurrahman b. Ahmed. *el-Minehü'r-Rabbâniyye fi beyâni'l-manzûmeti'r-Rahmâniyye*. Cezâir: Hizânetu'l-mahtûtât, ts.
- Belhâc, Şurûk. *ed-Devru's-sekâfi li't-tarikati'r-Rahmâniyye fi muvâceheti'l-isti'mâri'l-Fransî*. Sekra: Mîdânu'l-ulûmi'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye, 2019.
- Bellâh, Beşir. *Târihü'l-Cezâiri'l-muâsır min sene 1830 ilâ 1989*. Cezayir: Dâru'l-ma'rife, 2006.
- Bin Osman, Abdurrahman b. Hâc b. Ali. *ed-Durriü'l-meknûz fi hayâti seyyidey Ali b. Ömer ve seyyidi b. Azzûz*. Kostantîn: Matbaatu'n-necâh, ts.
- Bû Azzûz, Yahya. *Kifâhu'l-Cezair min hilâli'l-vesâik*. Cezair: el-Müessetü'l-vataniyye li'l-kutub, 1986.
- Bukây, Hevâriye. "Devru't-tarikati'r-Rahmâniyye fi'l-mukâvemeti's-Şa'biyye bi'l-Cenûbi's-Şarkiyi'l-Cezâiri". *Mecelletü'l-bâhis fi'l-'ulûmi'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye* 5/1 (2014), 8-15.
- Bunabî, Tahir. *et-Tasavvuf fi'l-Cezair hilale'l-karneyn 6 ve 7 el-Hicriyyeyn 12 ve 13 el-Miladiyyeyn*. Ayn Melile: Daru'l-hüda li't-tibâati ve'n-neşr, 2004.
- Cebecioğlu, Ethem. "İbn Azzûz, Mustafa b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 19/343. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Ceyhan, Semih. "Halvetiyye". *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.
- Ceyhan, Semih. "Halvetiyye-Şâbâniyye'nin Mısır Şubesi: Ahmed es-Sâvî ve Sâviyye Tarikatı". *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu*. 262. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2022.
- Demirdaş, Öncel. *Halvetiyye Tarikatı'nın Anadolu'daki Bir Şubesi Çerkeşliyye*. Ankara: Kalem Neşriyat, 2023.
- Ebû Lehye, Nureddin. *Cem'iyyetu'l-ulemâi'l-müslimîn ve't-turuki's-sûfiyye ve târihu'l-alâkati beynehumâ*. B.y.: Dâru'l-envâr li'n-neşr, 2016.
- Ebû'n-Nasr, Cemil M. *Modern Dünyada Sufi Tecrübe Ticianiyye Tarikatı Örneği*. çev. Kadir Özköse. Konya: Ensar Yayıncılık, 2008.
- Emîne, Suûd. "Zevâyâ't-tarikati'r-Rahmâniyye fi'l-Celfe ve devruhâ'd-dîni ve'l-ictimâî". *Mecelletü't-türâs* 2/3 (Kasım 2012), 31-49.
- Ezherî, Muhammed b. Abdurrahman Bû Kabreyn. "Defterü'd-defâtir". thk. Diyâ' b. Halil Kâsimî Hasenî. *Mecmû'ur-resâili'r-Rahmâniyye*. 12-189. Cezayir: Dâru'l-Halil, ts.
- Ezherî, Muhammed b. Abdurrahman. "Menâkibü'l-Ezherî Li's-Şeyh Ca'dî". thk. Diyâ' b. Halil Kâsimî Hasenî. *Mecmû'ur-resâili'r-Rahmâniyye*. 243-254. Cezayir: Dâru'l-Halil, ts.
- Ezherî, Muhammed b. Abdurrahman Bû Kabreyn. "Feteha'l-bâbe 'annî". thk. Diyâ' b. Halil Kâsimî Hasenî. *Mecmû'ur-resâili'r-Rahmâniyye*. 190-242. Cezayir: Dâru'l-Halil, ts.
- Ezherî, Muhammed b. Abdurrahman. *Şerhu kütuhu kavli: Şerhun 'alâ'r-Rifâvî*. thk. Mâcîde Kâsimî Hasenî. Cezayir: Dâru'l-Halil, 2015.

- Fuâdî, Ömer. *Hız. Pîr Şâbân-ı Velî Menkıbeleri*. haz. Muhammed Bedirhan. İstanbul: Nefes Yayınları, 2011.
- Göktaş, Vahit. “Halvetiyye'nin Şâbâniyye Ekolü ve Kolları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/26 (2011), 133-160.
- Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddîn. *Tibyânü Vesâilî'l-hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430-432, 1a-391b.
- Hıfînâvî, Ebû'l-Kâsım Muhammed. *Ta'rîfu'l-halefbi ricâlî's-selef*. Cezayir: Matbaatu pîr Fûftâne, 1906.
- Hınşelâvî, Zaîm. “Cezayir Tarihinde Tasavvuf”. çev. Dilaver Güreer. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 26 (2010/2), 221-235.
- Hicâzî, Mustafa. “el-Bu'du'r-rûhî'l-Meğâribî min hilâli neşâti't-tarîkati'r-Rahmâniyye”. *Mecelletü'l-mevâkifî'l-buhûs ve'd-dirâsât* 19/1 (2023), 772-791.
- Hicazi, Mustafa. “Devru'r-Rahmâniyyin fi sevrati 1871 bi muntakati'l-Kabâil”. *Mecelletü 'Usûr* 21/1 (2022), 251-287.
- Hûtsema M.T. vd. *Dâiratu'l-Maârifî'l-İslâmîyye*. thk. İbrahim Zeki Hurşîd vd. 32 Cilt. B.y.: Merkezu'ş-şârikati li'l-ibdâi'l-fikrî, 1998.
- İsmail, Musa. “Şeyh Mustafa Başterzî min hilâli kitâbihi el-Mineü'r-Rabbâniyye fi şerhi'l-mezûmeti'r-Rahmâniyye”. *es-Sekâfetü'l-İslâmîyye* 3 (2015), 137-163.
- Kara, Kerim. “Karabaş Velî”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 24/369-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kâsimî, Abdulmun'im el-Hasenî. “ez-Zâviyetü'r-Rahmâniyye ve eseruha fi'l-vehdeti'l-Meğâribiyye”. *ed-Dirâsâtü'l-İslâmîyye* 5/9 (Haziran 2006), 139-157.
- Kâsimî, Abdulmun'im el-Hasenî. *A'lâmu't-tasavvufî'l-Cezâir munzu'l-bidâyât ilâ gâyeti'l-harbi'l-âlemiyyeti'l-ülâ*. Cezayir: Dâru'l-Halîl Kâsimî, 2005.
- Kâsimî, Abdulmun'im el-Hasenî. *et-Tarîkatü'l-Halvetiyyetü'r-Rahmâniyye: el-Usûl ve'l-âsâr*. Cezayir: Câmîatu'l-Cezâyir, 2009.
- Kâsimî, Mâcîde. “Usûlu't-terbeviyye li't-tarîkati'r-Rahmâniyye”. *Mecelletü'l-buhûsi'l-ilmîyye ve'd-dirâsâti'l-İslâmîyye* 4 (2012), 193-216.
- Kavas, Ahmet. “Rahmâniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 34/418. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kehûl, Abbas. *Zevâyâ'z-zibyâni'l-Azzûziyye merceiyyetü ilmin ve cihâd*. Cezayir: Dâru Ali b. Zeyd li't-tibâati ve'n-neşr, 2013.
- Margolouth, D.S. “Rahmâniyye”. *İslâm Ansiklopedisi*. 9/605-607. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Miftâh, Abdülbaki. *Advâun 'Alâ't-tarîkati'r-Rahmâniyyeti'l-Halvetiyye*. thk. Muhammed Me'mûn Mustafa el-Kâsimî. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2009.
- Nakrûş, Hâmid. “et-Turuku's-sûfiyye fi'l-muctemei'l-Cezairî ve edvâruhâ fi irsâi kıyemi't-tesâmuhu ve rûhî'l-intimî: et-Tarîkatu'r-Rahmâniyye Enmûzecen”. *el-Mavsûatu'l-ibdâiyye* 1/2 (2021), 39-69.
- Nuveyhid, Adil. *Mu'cemü A'lâmi'l-Cezayir min sadri'l-İslâm hatte'l-asri'l-hâdir*. Beyrut: Müessesetu Neveyhid, 1980.
- Öngören, Reşat. *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Özköse, Kadir. *Endülüs ve Afrika'da Tasavvuf Kültürü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2019.

- Özköse, Kadir. "Batının Sömürge Faaliyetleri Karşısında Afrika'daki Tarikatların Varoluş Mücadelesi". *Sûfî Gelenek ve Hayat Keşkül* 9 (2006).
- Sa'dullah, Ebû'l-Kâsım. *Târîhü'l-Cezâyiri's-sekâfi*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-garbi'l-İslâmî, 1954.
- Şâbü Büşra-Şâbü Meryem. *ez-Zevâyâ ve't-turuku's-sûfiyye ve devruhâ fi müvâceheti'l-isti'mâri'l-Fransî bi'l-Cezâir hilâle'l-karni'l-işrîn*. Cezayir: Kulliyetu'l-ulûmi'l-insâniyyeti ve'l-ictimâiyye, 2020.
- Şemsuddîn, Zurârî. "Devru'z-zâviyeti'r-Rahmâniyye fi muhârebeti'l-isti'mâri'l-Fransî fi'l-Cezayir min 1830 ilâ bidâyâti'l-karni'l-işrîn". *Mecelletü'l-mukaddeme li'd-dirâsâti'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye* 6/2 (2021), 559-578.
- Tabtı, Hayat. "Devru't-tarikati'r-Rahmaniyye fi mukâvemeti'l-ihtilâli'l-Fransî mukâvemetu'l-mukrânî ve'l-Haddâd enmûzecen. *Mecelletü târihi'l-Mağribi'l-Arabî* 8/2 (2022), 25-39.
- Tatçı, Mustafa. "Şâbâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 38/211-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Türkî, Abdurrahman. "Neş'etu't-turuki's-sûfiyye bi'l-Cezâir dirâsetun târihiyyetun". *el-Multeka'd-duvelî'l-hâdi aşar: et-Tasavvuf fi'l-İslâm ve't-tehaddiyâtu'l-muâsara*. 547-562. Edrâr: el-Câmiatu'l-fikriyye, 2008.
- Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sufiler Devlet ve Ulema*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007.
- Yücer, Hür Mahmut. *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.

